

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Nicole Kolbach

Portugalská identita a azořanství v díle Joãa de Melo

Portuguese Identity and Azorianity in João de Melo's Oeuvre

Praha 2015

Vedoucí práce: PhDr. Vlasta Dufková, Ph.D.

Děkuji vedoucí práce Dr. Vlastě Dufkové za usměrnění, laskavé rady, následováníhodný příklad a trpělivost.

Prohlašuji, že jsem diplomovou/rigorózní práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. 06. 2015

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá studiem nosných rysů v díle Joãa de Mela, zejména tragickým pocitem života, odvěkým časoprostorem, ontologickými metamorfózami zvířat a lidí, útěky, specifickou religiozitou, izolací a imaginací, sdílenou marginalizací a jazykovou vzdáleností. Následně jsou tyto rysy klasifikovány z hlediska jejich azořanství, které je nahlédnuto také z hlediska portugalské identity a ve vztahu centra a periferie.

Abstract

The diploma thesis examines the oeuvre of João de Melo in view of the fundamental topics of his poetics, namely the tragic sense of life, ancient space-time, ontological metamorphosis of humans and animals, escapes, peculiar religiosity, isolation and imagination, shared marginalization and language distance. The Azoriaty is estimated on the basis of the chosen topics and on comparison with Portuguese identity, and the correlation between center and peripheral areas is analyzed.

Klíčová slova

Azořanství, identita, ostrov, moře, sopka, emigrace, koloniální válka

Obsah

Abstrakt.....	4
Abstract.....	5
Klíčová slova	6
Obsah	7
Úvod.....	9
1. Azorské ostrovy v reálném světě	11
1. 1 Geografie.....	11
1. 2 Historie.....	12
2. Azořanství.....	16
2. 1 Proměny azořanství v čase	16
2. 2 Azorská literatura	18
3. João de Melo	21
3. 1 Doba	21
3. 2 Život	23
3. 3 Literární tvorba.....	25
3. 3. 1 Romány.....	25
3. 3. 3 Vlastní povídkové soubory.....	32
3. 3. 4 Ostatní.....	32
4. Nosné rysy v díle Joãa de Mela	34
4. 1 Tragický pocit života.....	34
4. 2 Odvěký časoprostor.....	36
4. 3 Ontologické metamorfózy: Animální lidé a humánní zvířata.....	38
4. 4 Útěky	42
4. 5 Specifická religiozita.....	45
4. 6 Izolovanost a imaginace	46
4. 7 Sdílená marginalizace	49
4.8 Jazyková vzdálenost.....	51
5. Univerzální azořanství v díle Joãa de Mela	54
5. 1 Centrum a periferie	57
Závěr	59
Resumé – Azořanství a portugalská identita v díle Joãa de Mela	60

Resumo – A açorianidade e a identidade portuguesa na obra de João de Melo	61
Bibliografie	62

Když se díváte na odchody, je to cosi literárního. Zůstane vám to v hlavě jako obraz světa. Žít uvězněný na ostrově uprostřed pouště vody, kterou mnozí projdou ne proto, aby se dostali na druhý konec, ale aby vešli do jiného času, do budoucnosti.¹

Úvod

Azorské ostrovy jsou téměř tradiční kapitolou v portugalských námořních dějinách. Byly objeveny, kolonizovány, zapomenuty a znovuobjeveny. Za ten čas, co si na ně téměř nikdo nevzpomenul, se uprostřed Atlantiku vytvořily, uchovaly či rozvinuly specifické kulturní formy, které ve 20. století zaskočily a fascinovaly kontinentální Portugalsko, a přiměly ho zamyslet se nad tím, co se skrývá za označením „portugalské“.

Portugalsko je nejzápadnější okraj Evropy, ať už si zvolíme jakékoli kritérium. Na kontinentě bude tento superlativ patřit mysu Cabo da Roca, v oceánu ostrůvku poblíž břehů ostrova Flores. Azory jsou také nejzápadnějším územím Evropské unie vůbec. Jak to s okraji bývá, o souostroví se toho obecně příliš neví. Jedni ho redukují na správnou odpověď ve vědomostním kvízu o zeměpise, další na zastávku v Hortě na cestě přes Atlantský oceán a nakreslení vlastního graffiti v proslulém přístavu či azorskou dobytkařskou filu. Pro Portugalsko a Evropu přitom mají strategický význam, a to nejen pokud jde o jejich polohu, ale také pro svůj přínos k obraznosti a problematice identity.

Z Azorských ostrovů pocházelo hned několik významných myslitelů a literátů moderní doby, např. Antero de Quental, Teófilo Braga, Vitorino Nemésio, José Enes, Carlos Reis, Onésimo Teutónio de Almeida, Natália Correira a João de Melo.

¹ „Ver partir é algo literário. Fica na cabeça como uma imagem do mundo. Viver confinado, numa ilha, rodeada de um deserto de água que muitos atravessavam não para chegar a outro lado mas para chegar a outro tempo, ao futuro.“ MELO, João de. Crise portuguesa esá a ser “muito dolorosa”. *Jornal da Madeira*. [online]. [cit. 2015-06-14]. Dostupné z:

<http://online.jornaldamadeira.pt/artigos/crise-portuguesa-est%C3%A1-ser-%E2%80%9Cmuito-dolorosa%E2%80%9D-escritor-jo%C3%A3o-de-melo>.

V této práci se zaměříme na studium azořanství v díle posledně jmenovaného, Joãa de Mela. Budeme přitom postupovat induktivně – nejprve se pokusíme identifikovat některé nosné rysy jeho románů, a potom je budeme klasifikovat z hlediska azořanství. To si nejprve vymezíme a stručně popíšeme jeho vývoj a proměny. Zastavíme sa také u polemiky o tom, jestli existuje azorská literatura či nikoli, a nastíníme argumenty, kterými zastánci i odpůrci hájí svoje stanovisko.

Zaměříme se také na historický vývoj v Portugalsku, který ovlivnil portugalskou identitu a podmínil kulturní klima, v němž João de Melo tvoří. Vzhledem k tomu, že se souhrnným studiem díla tohoto autora u nás ještě nikdo nezabýval, před samotnou analýzou v jádru práce, představíme autora biograficky i bibliograficky a charakterizujeme jeho tvorbu.

V závěru práce se pokusíme klasifikovat nosné rysy v díle Joãa de Mela z hlediska azořanství, a stručně charakterizujeme vztah k centru.

Azorské ostrovy nás v této práci nebudou zajímat z faktografického hlediska, nýbrž jako imaginární prostor, pro který je důležitější obraz než korektní geografická definice. Dovolíme si proto úzkostlivě nerozlišovat mezi pojmy jako oceán a moře či světadíl a kontinent.

1. Azorské ostrovy v reálném světě

1. 1 Geografie

Souostroví, které bude předmětem našeho zájmu, tvoří celkem devět velkých ostrovů – Santa Maria a São Miguel patří do východní skupiny, do centrální skupiny se řadí Terceira, Graciosa, São Jorge, Pico a Faial, a do západní Corvo a Flores. V jejich okolí se kromě toho nachází také rozlohou nevýznamné a neobydlené ostrůvky jako např. Formigas, Vila Franca, Cabras, Madalena a Fradinhos.

Smlouva o fungování Evropské unie se Azorským ostrovům jmenovitě věnuje a chápe je jako svůj zaostalejší region. Evropa si podle ní uvědomuje složitou strukturální sociální a hospodářskou situaci ostrovů:

...která je prohlubována jejich odlehlostí, ostrovní povahou, malou rozlohou, složitým povrchem a podnebím a hospodářskou závislostí na malém množství produktů, přičemž neměnnost a spolupůsobení těchto faktorů vážným způsobem ohrožuje jejich rozvoj [...].²

Povrch ostrovů je skutečně složitý. Leží přímo na švu africké, eurasijské a americké litosférické desky, a jsou to vrcholy mohutného podoceánského pohoří, Středoatlantského hřbetu. Přesněji, tvoří je jedna nebo více štítových sopek, jejichž vrchol zanikl explozí horní části kužele nebo jeho zhroucením. To přitom může být relativně nedávné, předpokládá se například, že Caldeira das Sete Cidades na ostrově São Miguel vznikla ve 40. letech 15. století, a první osadníci kráter také popsali jako ohořelou nábojnici.³ Existuje jen jediná výjimka – nejvyšší vrch Portugalska Pico (2 351 m n. m.) tvoří téměř dokonalý kužel. Všechny ostrovy kromě Santa Marie jsou vulkanicky činné, poslední aktivita v oblasti byla zaznamenána v letech 1957–1958 na západním pobřeží ostrova Faial, kdy dvakrát vybuchla sopka Capelinhos. Doprovodným jevem sopečné

² Smlouva o fungování Evropské unie. Konsolidované znění. Článek 349. In: *Úřední věstník Evropské unie*. [online]. [cit. 2015-04-02]. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=CS>.

³ Kaldera je rozsáhlá kráterová prohlubeň, která vznikla při explozi.

aktivity jsou horké prameny, nejznámější se nachází v oblasti Furnas na São Miguelu, a jsou proslulé sírovými výpary a vařením s využitím jejich tepelné energie.

Podle nejrozšířenější teorie se vznik proslulejší sãomiguelské poutě, během níž se navštěvují všechny kostely a kapličky zasvěcené Panne Marii, spojuje se spontánními projevy zbožnosti po sérii zemětřesení v roce 1522 a 1563, jak to popisuje ve své kronice Gaspar Frutuoso. Ačkoli jde o historicky sporný výklad, stal se součástí poutního rituálu a představy, proč se putuje. Poutníci opisují kruh ve směru hodinových ručiček, jednotlivé zastávky, kterých je přibližně sto, se totiž většinou nachází na pobřeží, které je obydlené nejhustěji.

Ostrovky vděčí sopečné činnosti za úrodnou půdu, na které se daří obilovinám,⁴ borytu, z něhož se získává pigment indigo, v minulosti jedna z hlavních exportních surovin, pomerančovníkům, čajovníku, tabáku, ve sklenících také ananasu a s většími obtížemi a pochybnou rentabilitou se na dá dopěstovat i cukrová třtina.⁵ Zatímco starší sopečná půda poskytuje množství živin, mladší, např. ta na ostrově Pico, je vhodná k pěstování jen několika málo plodin, mezi které patří vinná réva. Terasovitá políčka, na nichž převládají odrůdy Verdelho, Arinto Terrantês, Boal a Fernão Pires, oddělují čedičové lávové zídky. Azorská vína byla oblíbená nejen v portugalském impériu, ale i na evropských dvorech, zvláště na carském dvoru v Petrohradu.

Azorské ostrovky mají od roku 1976 statut autonomní oblasti se správným centrem v Ponta Delgadě, největším městě souostroví, které se nachází na ostrově São Miguel.

Na seznamu světového dědictví UNESCO jsou zapsaná dvě místa z Azorských ostrovů – historické centrum Angry do Heroísmo, významného přístavu na ostrově Terceira,⁶ a již zmiňovaná vinohradnická oblast na ostrově Pico.

1. 2 Historie

Dříve, než bylo souostroví přístupné reálné zkušenosti Evropanů, jejich imaginace dokázala vidět daleko za Heraklovy sloupy, jak se kdysi nazývala Gibraltarská úžina.

⁴ Obilí dokonce sloužilo jako platidlo, ale později bylo jeho pěstování nahrazeno kukuřicí.

⁵ Systém africké otrocké práce, který se později využíval na brazilských plantážích, si Portugalci zkusili právě na Azorských ostrovech.

⁶ Na ostrově Terceira sídlilo velitelství námořního zásobování, kronikář Gaspar Frutuoso říká, že ostatní ostrovky jsou jen farmy Terceiry. Angerský centralismus trval do liberálních reforem v 19. století, kdy se ostrovní správa přesunula na východněji situovaný São Miguel, do Ponta Delgady.

Část historiků vysvětluje zakreslování ostrovů přibližně v místě zeměpisných souřadnicích Azor spíše rozostřenými hranicemi mezi skutečným poznáním a mytickými představami než znalostí světa tisíce kilometrů od evropských břehů. Podle Ovídia a Plútarcha ležely v Atlantském oceáně ostrovy blažených, poprvé zmiňované Hésiodem, na které odcházeli pokračovat v životě oblíbenci bohů bez toho, aby okusili smrt. K jejich blaženosti přispívala přírodní rajská hojnost, projevující se ve velikém množství chutných plodin, které přinášely úrodu třikrát do roka. Souhrnný název pro hlavní atlantské ostrovy – Makaronézie, má svůj původ právě v této představě (řec. makáron nésoi – šťastné ostrovy).⁷

O to, jestli ostrovy objevili Kastilci nebo Portugalci, se vedou spory. Většina historiků v současnosti považuje za objevitele Dioga de Silvese (1427), částečně ještě přežívá představa o primátu Gonçala Velhy (1439), spíše prvního kolonizátora liduprázdného souostroví.

Etymologie toponyma souostroví je obskurní, ale obecně se má za to, že Azory získaly své jméno díky záměně luňáka za jestřába (port. Açor, rod Accipiter), který se ve skutečnosti na ostrovech nikdy nevyskytoval.

Díky podnebí a geologickým podmínkám se tu objevitelé setkali se širokým spektrem zelené barvy a květy různých forem a vůní, co se však fauny týká, ostrovy byly překvapivě chudé. Domácí zvířata přivezli na Azory až portugalští námořníci a uprostřed Atlantiku se jim tak dařilo, že na účastníky první kolonizační výpravy o několik let později už čekala obrovská, mezičasem zdivočelá stáda.

Za blažené je určitě nepovažoval Krištof Kolumbus, který v roce 1493 připlul k ostrovu Santa Maria při návratu ze své objevitelské plavby. Jeho obyvatelé si zpočátku mysleli, že se blíží piráti, kteří skutečně na ostrovy často útočili, při bližším pohledu se zdrojem jejich nelibosti stala kastilská vlajka. Zřejmě proto se admirál moří a oceánů při svých dalších plavbách Azorským ostrovům zdaleka vyhnul. Souostroví se ale i přesto stalo díky své poloze důležitou mezistanicí při plavbách do Nového světa, a to i v moderní době, kdy na ostrově Santa Maria doplňovaly zásoby paliva nadzvuková dopravní letadla Concorde, obsluhující linku Paříž – Caracas.

⁷ Kromě Azorských ostrovů sem patří Kapverdské a Kanárské ostrovy a Madeira.

V éře plachetnic se námořní trasy musely přizpůsobovat mořským a vzdušným proudům, které nutily lodě plavící se z Afriky a karibské oblasti zamířit k souostroví. Azory tak sloužily prakticky od počátku své kolonizace k zásobení portugalských lodí. Půda, na které se za tímto účelem pěstovaly plodiny a chovala zvířata, byla přidělována donacemi. V čele ostrovů stál dědičný kapitán. Ostrované neměli příliš prostoru pro individuální rozvoj a před bídou utíkali do emigrace. Portugalsko má sedmou největší diasporu na světě, mnoho emigrantů pochází právě z Azorských ostrovů.

Impuls k emigraci je však tradičně spojený především s událostmi přírodní povahy, jako jsou výbuchy sopek či neúroda. První velká migrační vlna směřovala do Brazílie a vyvolala ji roku 1672 sopečná činnost na ostrově Faial. Jediná lusofonní americká země se stala cílem také prvního systematického vystěhovalectví, které začalo v 19. století. Omezení obchodu s otroky vedlo k potřebě hledat nové pracovní síly, což byl jeden z hlavních důvodů, proč bylo vystěhovalectví do Brazílie podporováno.⁸

Ve druhé polovině 19. století například zdecimoval azorské vinice révokaz a rodiny, které se octly bez výděлку, uvěřily vidině lepší budoucnosti mimo ostrovů nebo se začaly, pod vlivem amerických velrybářských lodí, které k Azorským ostrovům často připlouvaly, věnovat lovu velryb.⁹ Koncem stejného století se zas výrazně omezilo pěstování pomerančů, což vyvolalo ekonomickou krizi a další exodus Azořanů, tentokrát na Havajské ostrovy.

Obrovská emigrační vlna se vzedmula v 50. letech 20. století po výbuchu sopky Capelinhos na ostrově Faial. Tisíce ostrovanů využilo zvláštních kvót USA pro postižené katastrofou, tzv. Azorean Act, o jejichž prosazení se zasloužil i senátor John F. Kennedy, budoucí prezident.

Zvláště během emigračního boomu ve 20. století se odchody staly běžnou realitou azorského života. Jen od 60. let do současnosti se z ostrovů vystěhovalo 182 236 lidí, přičemž nejvíce lidí ostrovy opustilo v 60. a 70. letech.¹⁰ Mezi hlavní cíle patřily, kromě

⁸ Z této migrační vlny pocházela také matka Machady de Assise.

⁹ Lov velryb, které k souostroví připlouvají v letních měsících, byl zakázaný v roce 1982. Dnes ho připomínají jen muzea a pozorovatelný, z nichž se dával signál, pokud se nějaká velryba objevila v dohledu.

¹⁰ Údaje jsou přebrány z oficiální statistiky Azorské vlády. Srov. Emigração açoriana. Governo dos Açores. [online]. [cit. 2015-07-19]. Dostupné z:

již zmiňované Brazílie, USA a Havajských ostrovů i Bermudy a Kanada.¹¹ Útlum přinesly až 80. léta a souvisel se změnou imigrační politiky v cílových zemích.

<http://www.azores.gov.pt/Portal/pt/entidades/pgra-ssrpre-drcomunidades/textoImagem/Emigra%C3%A7ao+A%C3%A7oriana.htm>.

¹¹ Ve všech těchto zemích se s Azorskými ostrovy počítá jako s místem, odkud se emigruje. Je zajímavé, že ostrované se často stěhovali na další ostrovy. Jejich potmkové tvoří nezanedbatelné procento místní populace, např. asi pětina Bermud'ánů má azorský původ.

2. Azořanství

Azorské ostrovy se do portugalské literatury přetavují v tzv. azořanství, které užívá referenčních odkazů z aktuálního světa ostrovů. Pokud chceme azořanství zkoumat, musíme si tento koncept nejprve vymežit a určit, co bude předmětem našeho zájmu.

Azořanství poprvé definoval Vitorino Nemésio v roce 1932 v eseji *Açorianidade* (Azořanství), který napsal u příležitosti domnělého pětistého objevení ostrovů.¹² Zdůraznil v něm, že pro identitu má geografie stejný význam jako historie, a inspiroval se v Unamunově konceptu hispánství, jímž chtěl baskický intelektuál vystihnout charakteristiky poloostrovní španělské identity. Ačkoli azořanství jako pojem devalvovalo a začalo se používat prakticky pro všechno, co se týká azorských ostrovů, původní obsah souvisel s identitou, a označoval vnitřní rozpoložení Azořana, který není na ostrovech:

Jestli se jednoho dne budu moct zavřít mezi své čtyři zdi na Terceire, bez dluhů ke světu a se splněnými občanskými povinnostmi, pokusím se napsat esej o mém bytostném azořanství, které vyhnanství jen prohlubuje a jitrí.¹³

2. 1 Proměny azořanství v čase

Co to znamená být Azořanem se ovšem promýšlelo už dříve, první studie vycházející z darwinismu se objevují od 19. století. To, že obyvatelé ostrovů se od Portugalců z pevniny liší, byl nezpochybnitelný fakt. Různil se však pohled na to, jestli je tato odlišnost pozitivní či nikoli. Zastánci negativní linie argumentovali tím, že obyvatelé ostrovů se odpojili od národního organismu právě ve chvíli, kdy se na kontinentu šířily nové myšlenky. Onou chvílí je 15. století a výsledkem izolovanosti Azořanů musí nutně být jejich zaostalost a primitivnost:

¹² Rok 1432 se totiž dlouho mylně považoval za rok objevení souostroví.

¹³ „Um dia, se me puder fechar na minhas quatro paredes da Terceira, sem obrigações para com o mundo e com a vida civil já cumprida, tentarei um ensaio sobre a minha açorianidade subjacente que o desterro afina e exacerba.“ NEMÉSIO, Vitorino. *Açorianidade*. In: GOUVEIA, Maria Margarida Maia. *Vitorino Nemésio. Estudo e antologia*. Lisboa: Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, 1986, s. 406–407.

...setkáváme se tu s nevzdělanými lidmi s obhroublými city, kteří se během čtyř staletí své existence věnovali výhradně zemědělství. Protože mohli rutinním obděláváním půdy získat, cokoli jim scházelo, a v opačném případě jednoduše emigrovat, nic je nenutilo, aby rozvíjeli svou omezenou inteligenci. Aby to skryli, jsou nesmírně vychytralí, což se velice rychle projeví v jejich vyhýbavém a mazaném způsobu řeči a v tom, jak vždy na otázky odpovídají zešíroka. Tak jako všude, i mezi našimi oráči se bezpochyby najdou muži znamenité inteligence, ale jde o velmi vzácné případy, sãomiguelský vesničan je obvykle hloupý.¹⁴

Azorskou odlišnost

pak vnímali jako pozitivní rys separatisté z konce 19. století, jejichž pojetí bylo ve vztahu k Portugalsku exkluzivní, ne inkluzivní.¹⁵ Příčinu svérázu ostrovů spatřovali v kolonizaci jinými národy. Podobný pohled nacházíme také u Vitorina Nemésia ve 30. letech 20. století. Za zdroj azorské výjimečnosti považuje flámské, a tudíž ne portugalské kořeny ostrovanů. Portugalci, kteří odcházeli na kolonizační výpravy, představovali podle Nemésia to nejhorší z národa. Byli to lidé nepřizpůsobiví, žádostiví a hrabiví. Úctu si z kolonizátorů zasluhují spíše soudobé personae non gratae, napůl šlechticové a obchodníci z řad Židů a Maurů. Pro tyto skupiny byla charakteristická podnikavost, vytrvalost a důvtip. Domnívá, že Azořané zdědili svou trpělivost a ochotu snášet nepohodlí právě po nich. Flámské předky dokládá antroponymií a toponymií.¹⁶

¹⁴ „...estamos em face de um povo sem instrução, com os sentimentos mais grosseiros, servindo nos seus quatro séculos de existência a uma completa exploração. Encontrando facilmente na cultura rotineira do solo os recursos de que carecem e uma emigração fácil no caso contrário, nada os obriga a desenvolver a sua inteligência curta, e são, para o encobrir, excessivamente manhosos, condição que acusam imediatamente no falarroteiro, mastigado, e respondendo sempre vagamente ao que se lhes pergunta. Sem dúvida, como por toda a parte, encontra-se inteligências notáveis nos nossos cavadores, mas é extremamente raro e o camponês micalense é essencialmente cabeçudo.“ Arruda Furtado podle LEAL, João. Açorianidade: Literatura, política, etnografia (1880-1940). *Etnográfica*. 1997, vol. I (2), s. 195.

¹⁵ Jedním z jejich požadavků bylo přejít pod správu Spojených států amerických, pod ochranou kterých by se ostrovům dařilo lépe, jak byli přesvědčeni.

¹⁶ NEMÉSIO, Vitorino. *O açoriano e os açores*. In: GOUVEIA, Maria Margarida Maia. *Vitorino Nemésio. Estudo e antologia*. Lisboa: Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, 1986, s. 316–321.

Naopak, první republika (1910–1926) vítala a podporovala integraci všeho regionálního do národního celku. Azorskou výjimečnost jako součást Portugalska zdůraznil Luís Ribeiro v eseji *Os Açores de Portugal* (Portugalské Azory, 1919). Ribeiro poukazuje na to, že ostrovní izolovanost umožnila zakonzervovat to nejlepší z Portugalska ve chvíli, kdy stálo na vrcholu své slávy. Azorský svéráz není zapříčiněný míšením Portugalců s jinými národy, ale přesazením Portugalce ze slavného století objevů do ostrovní půdy. Izolovanost pak, v souladu s darwinistickými principy, umožnila uchovat to nejlepší z portugalství a uchránit ho před úpadkem, který postihl zbytek národa. Zároveň vytvořila podmínky, ve kterých se ve spojení s klimatickými podmínkami rozvinula specifická etnická psychologie či antropologie azorského charakteru.

V *Subsídios para um ensaio sobre a açorianidade* (Dodatky k eseji o azořanství, 1932), ve kterém začal používat Nemésioův výraz, charakterizoval tuto psychologii podrobněji. Podle Ribeiry je pro azořanství určující v první řadě vulkanismus, který je zdrojem životní nejistoty a otřesů. Domnívá se, že sopečná činnost podporuje specifickou religiozitu obyvatelů ostrovů, jež vidí Boha jako hroživou bytost, která se mstí, pokud ho lidé rozhněvají. Toto ponětí je v pozadí svatodušního kultu a poutí. Další konstitutivní prvek představuje vlhkost vzduchu, která je spojená s nízkými teplotními rozdíly. Mírnost se projevují v azorské hudbě a tancích, vleklých a těžkopádných. Lidé jsou opilí podnebím, jehož omamnost se zviditelňuje v mlze. Do té se ostrovy uprostřed Atlantského oceánu, který je obkličuje a izoluje, halí velmi často. Krajina má smutný ráz nejen fyzicky, ale také psychologicky, dějinnou konstantou jsou totiž odchody blízkých lidí a vybydlování prostoru. Na Azorských ostrovech je stesk mnohem vypjatější než v kontinentálním Portugalsku. Paradoxně, melancholie ostrovanů vede k satíře. Z výsměchu z druhých a zveličování jejich nedostatků vyrůstá pocit vlastní hodnoty.¹⁷

2. 2 Azorská literatura

V souvislosti s azořanstvím se objevila otázka, jestli existuje svébytná azorská literatura. Vášnivé polemiky vyvolává již od první apologie Eduína Borgese Garcii

¹⁷ Obojí, jak sklon k saudosismu, tak zálibu v satíře, najdeme v *Cancioneiro popular açoriano*. Jeho studiem se zabýval João de Melo: *Confissões à margem do romanceiro açoriano e de outras tradições orais dos Açores. Relatório noticiário, crítico e biográfico sobre um corpus parcial.*

s názvem „Verdadeira Literatura Açoriana“ (Pravá azorská literatura), vycházející v roce 1953 na pokračování v příloze časopisu A Ilha.

Odpověď závisí od toho, co tímto spojením chceme označit. Onésio Teutónio de Almeida se domnívá, že o azorské literatuře lze mluvit v případě, že:

- A. se prokáže, že existuje azorská kultura, která se v dostatečné míře odlišuje od kultury portugalské, a pokud platí A, tak:
- B. existuje literární výraz této kultury, to znamená, že literatura touto kulturou (o ní) vytvořená reflektuje její specifickou.¹⁸

Je přesvědčený, že jak první, tak druhá podmínka jsou splněné. Nabízí se však otázka, jestli literární výraz skutečně reflektuje specifickou kultury, ne naopak, specifickou kultury se projevuje v literárním výrazu. Obsah do určité podoby formuje spíše estetická funkce, jak Onésimovi oponuje José Martins Garcia.¹⁹ Azořanství si musí zvolit literární projev, se kterým může pracovat, ne naopak. Sporný je Podle Garcii rovněž předpoklad skupinové povahy, literatura tout court nestojí na skupině, ale na jedincích. Argumentuje také tím, že jeden distinktivní rys ještě nevytváří autonomní kulturu.

Oba badatelé mají své podporovatele, a tak spor o to, jestli existuje azorská literatura či nikoli, rozděluje literární kritiky na tábor zastánců autonomie a těch, kteří vidí v ostrovním písemnictví jen specifický projev portugalské slovesnosti. João de Melo, spisovatel, který nás v této práci bude zajímat, se hlásí k druhému pojetí, azorskou literaturu považuje za subkontext v rámci portugalského kontextu. Problematice věnoval esej *Há ou não uma literatura açoriana* (Existuje nebo neexistuje azorská literatura, 1982), a úvodní studii v *Antologia do conto açoriano* (Antologie azorské povídky), ve které argumentuje absencí kontinuálního historického vývoje a vnímání sebe sama jako literatury kolonizovaných, jak je tomu v případě portugalsky psaných afrických literatur, zejména angolské a mozambické.²⁰

¹⁸ Srov. ALMEIDA, Onésimo Teutónio. A Questão da Literatura Açoriana. Col. Gaivota n.º 32, Angra, 1983, s. 186.

¹⁹ Zajímavá je polemika Josého Martinse Garcii z Azorské university s Onésimem Teutóniem de Almeidou z Brownovy university. Srov. GARCIA, José Martins. Ainda a «Questão da Literatura Açoriana». Para uma literatura açoriana. Ponta Delgada: Universidade dos Açores, 1987, s. 9–22.

²⁰ To, co bylo v Africe, se za Portugalsko nikdy nepovažovalo, zatímco ostrovy v Atlantiku ano.

Historický vývoj je skutečně neoddělitelně spojený s portugalskou kontinentální literaturou, díla s estetickou hodnotou se na ostrovech či o ostrovech objevují jen sporadicky. Prvním autorem, který psal o Azorech, je Gaspar Frutuoso V jeho několikasvazkovém cestopise *Saudades da Terra* (Stesky po zemi, 1586–1590) se mísí legendární a historické, zázračné a pragmatické. Až do 19. století jsou pak ostrovy literárně sterilní. Od poloviny předminulého století však začínají azorští autoři experimentovat s výrazem a píší regionalizovanou portugalsčinou, vytváří ale jen průměrná díla, často roztroušená po azorských novinách jako *O Faeilense* z ostrova Faial, či *O Incentivo* a *O Açoriano*, vycházejících v Hortě.

3. João de Melo

3. 1 Doba

Možná vše se vším souvisí, jsou však věci, které spolu souvisí více než jiné. Dějiny a literatura jsou natolik propojené, že nelze zkoumat jedno bez znalosti druhého. Myšlenkový a estetický vývoj můžeme sledovat, jedině pokud je zařadíme do širšího kontextu. Je proto nevyhnutné alespoň nastínit dějinný a literární vývoj, který formuje život a dílo Joãa de Mela.

Portugalsko prožívalo vážnou krizi identity fakticky od r. 1890, kdy dostalo ultimátum od svého spojence, Velké Británie. Muselo se stáhnout z území mezi svými největšími africkými koloniemi – Angolou na východě a Mosambikem na západě. Na mapě se tato část označovala růžově a Portugalci jí vymezili svůj nárok na území dnešní Zambie, Zimbabwe a Malawi. Ačkoli sebe sama považovali za velmoc, v 19. století už dávno neměli ekonomickou ani vojenskou sílu na to, aby konkurovali větším a bohatším evropským zemím, zejména Británii, Francii a Německu. Podle berlínské konference z roků 1884–1885, již paradoxně sami svolali, měly koloniální mocnosti ovládat území, na která si nárokovala, i fakticky, nejen podle svých map, které kreslili s růžovými brýlemi na očích. Britské ultimátum způsobilo v Portugalsku národní šok a odhalilo, jaká propast dělí někdejší slávu z *Lusovců* od soudobé reality.

Přibližně ve stejném období muselo projít sebekritickou reflexí také sousední Španělsko. Po ztrátě amerických kolonií se říše, nad kterou od dob Filipa II. nezapadalo slunce, musela smířit se ztrátou Portorika, Kuby a Filipín, jež si v krátké válce v roce 1898 k sobě připoutaly Spojené státy americké, také po ultimátu, které požadovalo odchod Španělů z Kuby. Sousední zemi začali znovu promýšlet literáti, kteří pocházeli většinou z regionů, jako byli Baskové Miguel de Unamuno a Pío Barroja či Galicijec Valle-Inclán.

Ve změněné geopolitické situaci se iberské země začaly vidět jako odlišné od zbytku Evropy a podobné si navzájem, jak to ve svém díle předjímá Ángel Ganivet, předchůdce generace roku 1898. V Portugalsku se myšlenkou tzv. iberismu zabýval zejména Antero de Quental, Azořan z ostrova São Miguel, kterého esej *Causas da decadência dos povos peninsulares* (Příčiny úpadku poloostrovních národů, 1871) patří

podle Onésia Teotónia de Almeidy mezi nejlepší eseje Iberského poloostrova.²¹ Je pozoruhodné, že kritické reflexe byli schopní především intelektuálové z regionů, zatímco centrum marasmus nejen nedokázalo řešit, ale ani diagnostikovat.

Krise postupovala celou společností a zasáhla i státní zřízení. Ze série atentátů na členy královských rodin, které v přelomových letech 19. a 20. století otrásly evropskými monarchiemi, se dva významné staly na Iberském poloostrově – bombový útok na svatební průvod Alfonse XIII. a střelba na vůz s portugalskou královskou rodinou, vracející se z Vily Viçosa. „Kometa královraždy“, jak se v souvislosti s událostí vyjádří Álvaro de Campos ve své Vítězná odě, vedla k tomu, že země s nejstaršími hranicemi v Evropě se stala třetí evropskou republikou vůbec. Když o několik let později nabídli Portugalsku po sérii zmatečným snah o nastolení stability Salazar a lidé kolem něho vládu pevné ruky, mnoho Portugalců vítalo pravicovou diktaturu s nadšením. Konzervativní politika Nového státu pak ovládala zemi čtyři desetiletí. Cenzura omezovala tvůrčí svobodu, jediný přijatelný diskurs byl ten, který se neodkláněl od státního.

Portugalsko, jehož národní identita se zakládala na geografickém přesahu, se jako poslední koloniální mocnost odmítalo vzdát svých kolonií. Nový stát se na jakékoli změny díval podezřívavě a byl upřímně zaskočený, když ostatní evropské mateřské země a spojenci ze Severoatlantické aliance, mezi jejíž zakládající členy patřilo i Portugalsko, přistoupili na dekolonizaci. V roce 1964 nastoupili portugalští vojáci „hrdě sami“ na africké fronty. Vleklá koloniální válka nakonec destabilizovala režim a Karafiátovou revoluci vyvolali právě důstojníci. Pušky vojáků byly příznačně ucpané karafiáty a jediné, čím se napříště mělo střílet, byla okřídlená, často levicová hesla.

Karafiátová revoluce nicméně paralyzovala kulturní život. Nastalo období rozpačitého vyčkávání. Spisovatelé, kteří byli aktivní již za bývalého režimu, se odmlčeli, a nová generace se ještě nechopila slova. Období tichého kladení otázek postupně začali přerušovat noví autoři jen velmi pozvolna.

Jedním z velikých témat podobné literatury se stala koloniální válka, ke které se umělecky vraceli přímí účastníci jako António Lobo Antunes, Manuel Alegre, Lídia Jorgeová, ale také João de Melo. Dále se výrazněji prosadila také témata emigrace

²¹ ALMEIDA, Onésimo Teotónio. On the Contemporary Portuguese Essay. In: *After the Revolution: Twenty years of Portuguese Literatura, 1974-1994*. Ed. Helena Kaufman e Anna Klobucka. Lewisburg: Bucknell University Press, 1997, s. 129.

a návratu vystěhovalců, otázka postavení a role ženy či portugalské identity a jeho místa ve světě.

V literatuře azorské provenience přinesla podobnová generace nový étos. Po epicko-lidových velrybářích Vitorina Nemésia a Diase de Mely, začali autoři jako Eduíno de Jesus, João de Melo, Onésimo Teutónio de Almeida či José Medeiros vytvářet obraz nového azorského hrdiny. Je to emigrant, který se zpočátku lopotí v podřadných zaměstnáních, a ačkoli se rozumem zabydlí v nové zemi, srdcem zůstává spojený s rodnými ostrovy.

3. 2 Život

João de Melo se narodil 4. února 1949 na severovýchodě největšího z Azorských ostrovů, São Miguela. Rodina byla početná a chudá, zdroj obživy jim poskytovalo zemědělství a chov skotu. Dnes se v domě Melových rodičů nachází kulturní středisko.

Z rodné Achadinhy sestoupil poprvé k Atlantiku, když mu bylo devět let a zjištění, že oceán není nakloněný, jak se mu to shora jevílo, ho velmi zklamalo. V deseti letech se s ním seznámil intimněji během několikadenní plavby na kontinent. Tam měli na jeho další výchovu dohlížet dominikáni v semináři v Braze, ve kterém strávil sedm let, za nimiž udělalo tečko jeho vyloučení v roce 1967. Příčinou bylo Joãovo polotajné dopisování s Ferreirou de Castrou, kterému se svěřil se svými pochybnostmi o povolání k duchovenské službě.²² Místo kněžského svěcení dostal dvacet minut na to, aby si sbalil svoje věci, a v Lisabonu se měl nalodit a vrátit na azorská pole a pastviny. Raději se však nechal najmout do městské správy a vedle práce pokračoval ve svém vzdělávání a začal přispívat do tisku. Jeho první publikovaná povídka vyšla v novinách *Diário Popular*, když mu bylo 18 let.

João de Melo se ke svému azorskému původu vždy hlásil a angažoval se v souostrovním kulturním životě. Patří do generace, která vydávala v příloze *Glacial* angerského časopisu *A União* (1968–1972) své básně a povídky a vytýčila si za cíl šířit na ostrovech kulturu. Uspořádali několik uměleckých výstav, recitálů, divadelních inscenací literárních děl, propagovali populární hudbu a film. Především je však

²² MELO, João de. A minha história com Ferreira de Castro. *Jornal de Letras, Artes e Idéias*. [online]. [cit. 2015-07-19]. Dostupné z: <http://visao.sapo.pt/a-minha-historia-com-ferreira-de-castro-joao-de-melo=f806809>.

spojovala zkušenost koloniální války, ze které si odnesli vzpomínky na křivdu a smrt a nechtěli, aby se na to zapomnělo.

Když se africká zámořská území stala ve studené válce místem střetu východu a západu, a jejich společného, byť druhotného frontálního útoku na mateřskou zemi, do Angoly musel odjet také João de Melo. Od roku 1971 v ní strávil dva a čtvrt roku jako ošetřovatel s poddůstojnickou hodností, a později také část své literární tvorby. Koloniální válka a dětství na Azorských ostrovech budou tvořit dvě hlavní tematické osy v jeho díle.

V roce 1975 vyšla Melova knižní prvotina, výbor povídek *Histórias da resistência* (Příběhy odporu), ve kterém věnoval dvě povídky válečnému námětu: *Maria Eugénia, minha angústia* (Marie Evženie, moje trápení) a *A imitação da morte* (Nápodoba smrti).

V podobném Portugalsku se zapojil do odborových organizací, levicového přesvědčení se drží celý život.²³ Je známý svým kritickým postojem k Evropské unii a současnou ekonomickou krizi v Portugalsku vnímá jako bezpráví na Portugalcích.²⁴

V roce 1981 úspěšně ukončil studium románské filologie, působil pak jako středoškolský učitel literatury, portugalštiny a francouzštiny.

Portugalská vláda mu v roce 2001 nabídla místo kulturního rady na velvyslanectví v Madridě, ve španělské metropoli strávil devět let. Pod jeho patronátem se projekt *Mostra Portuguesa* (Portugalský výběr) stal největším portugalským kulturním počinem za hranicemi země.

João de Melo se věnuje také literární kritice a autorskému překladu, šest svých knih přeložil do španělštiny.

²³ V některých povídkách dokáže revoluční ideály nahlédnout kriticky, např. *Do tempo: os seus naufragos z Bem-aventuras* (Blahoslavenství, 1992) nebo *Algo como um regresso à casa z As coisas da alma* (Záležitosti duše, 2003).

²⁴ Srov. MELO, João de. Crise portuguesa esá a ser “muito dolorosa”. *Jornal da Madeira*. [online]. [cit. 2015-06-14]. Dostupné z: <http://online.jornaldamadeira.pt/artigos/crise-portuguesa-est%C3%A1-ser-%E2%80%9Cmuito-dolorosa%E2%80%9D-escritor-jo%C3%A3o-de-melo>.

3. 3 Literární tvorba

João de Melo začal knižně publikovat po Karafiátové revoluci a řadí se tak k autorům, kteří se do kulturního dění zapojili až v posalazaristickém období.

Pro jeho tvorbu je charakteristické, že žádné dílo není definitivní, svoje knihy neustále přepisuje. *Autópsia de um mar de ruínas* (Pitva moře trosek, 1984) vznikla přepracováním *Memórias de ver matar e morrer* (Vzpomínky na pohled na zabíjení a umírání, 1977), a až její čtvrté vydání z roku 1992 autor považuje za konečné. Stejně tak přepsal i román *O meu mundo não é deste reino* (Můj svět není z tohoto království, 1983), který zase uzavírá novela ze souboru *Mezi ptákem a andělem – Divina Miséria* (Božská ubohost, 1987), již opět přepsal a samostatně vydal v roce 2009.

Často a rád využívá intertextuality, pracuje především s texty z počátku portugalského písemnictví a literárním odkazem renesančních velikánů poloostrova. Vede dialog nejen s biblí, ale i s písněmi o milém, kronikami, zvláště Fernãa Lopese, Donem Quijotem a Pessoa. Každé přepisování je polemikou s jiným textem, často jde o jeho zpochybnění, ironizování, satiru či potvrzení.

Intertextualita spojuje mezi sebou i jednotlivá díla Joãa de Mela. Na úrovni postav však nepřechází z jednoho díla do druhého pocitu či postoje, jak je tomu v případě Joãa Alberta z povídek *Nápodoba smrti* (*A imitação da morte*) z povídkového souboru *Příběhy odporu* a *O mýtech: Triptych lodí* (*Dos mitos: o tríptico dos barcos*), obsaženého v *Bem-aventuranças* (Blahoslavenství, 1992).

Charakteristickým znakem edic Melových knih, jejichž hlavním vydavatelem je Publicações Dom Quixote, je autorova fotografie na obalu. V textu experimentuje s grafickou podobou, vkládá do něj rámečky, část píše verzály či jinak vyčleňuje z textového bloku.

3. 3. 1 Romány

3. 3. 2. 1 *Autópsia de um mar de ruínas* (Pitva moře trosek, 1984)

Tématem koloniální války se João de Melo zabývá nejen od svého prvního povídkového souboru, ale věnuje mu i první román, *Vzpomínky na pohled na zabíjení a umírání*. S větším časovým odstupem od válečných událostí se rozhodl toto dílo přepracovat a nikdy nedal svolení, aby *Vzpomínky* znovu vyšly. Ve strukturálně složitější a propracovanější *Pitvě moře trosek* autor zručněji pracuje s metaforami a využívá

grafický potenciál textu. Každá z 24 kapitol začíná několika řádky psanými verzálami, které vybízí k samostatnému čtení.

Pro literaturu o koloniální válce je příznačný hybridní charakter mezi fikcí a biografií, téměř vždy autobiografií.²⁵ Tak je tomu i v případě tohoto románu, který podává očitě svědectví téměř bezejmenných vojáků, bez nichž by se nepsaly dějiny, ať už slavné či hrozné. Intertextově přitom vede dialog s kronikami Fernãa Lopese, který si také všímá prostých lidí.

Děj románu je zasazený do Angoly a do dvou symbolických prostorů – lesa, v němž se bojuje, a moře, které je skutečnou příčinou konfliktu, protože Portugalsku umožňuje jeho přesah. João de Melo balancuje mezi pitoreskním a poetickým jazykem a touhou přispět svým dílem o válce k míru, jak píše v úvodu.²⁶ V polyfonické struktuře není snadné rozeznat, kdo se s čtenářem právě dělí o svůj pohled. S jistotou můžeme identifikovat pouze to, ze kterého tábora promlouvá – v lichých kapitolách zní evropská portugalská portugalských vojáků, v sudých dostávají prostor Afričané ze senzaly.²⁷ Jejich verze si buď přímo protirečí, anebo se navzájem alespoň zpochybňují. Konfrontovány jsou dva úhly pohledu – literatura o koloniální válce a africké literatury o osvobozené válce.

Fragmentarizovaná *Pitva moře trosek*, spíše sled obrazů než dějové řetězení, obsahuje snad nejnaturalističtější popisy válečných hrůz v portugalské literatuře, která ostře kontrastuje s aseptickou oficiální verzí. Vypravěči, kteří se o válce vyjadřují jako o naší válce („a nossa guerra“), přitom kompromitují čtenáře. Klidně mohl být v Angole i on, hrát s ostatními v kasárnách karty, pít, myslet na své nepřítomné milé, ubližovat Afričanům a čekat na smrt.

²⁵ Také romány Jidášova díra a šeptající pobřeží napsali autoři, kteří v nich problematizují rozpor mezi oficiální a individuální pamětí. António Lobo Antunes bojoval, stejně jako João de Melo, v Angole a Lídia Jorgeová doprovázela manžela v Mozambiku.

²⁶ Srov. MELO, João de. *Autópsia de um mar de ruínas*. Lisboa: Assírio e Alvim, 1984, s. 9. Všechny další citace jsou z tohoto vydání.

²⁷ Kolektivní paměť Afričanů, o které píše portugalský autor, je nutně zploštěná, místy působí příliš neautenticky.

3. 3. 2. 2 *O meu mundo não é deste reino* (Můj svět není z tohoto království, 1983)

Román věnoval, kromě dalších, také Antóniovi Lobovi Antunesovi, o kterého literární uvedení se zasloužil, když v 70. a 80. letech řídil ve vydavatelství Veja edici O Chão da Palavra (Půda pro slovo), v níž vyšel Antunesův román *Os cus de Judas* (Jidášova díra, 1979, čes. 2002).

Svět, který není z tohoto království, vzniká z jazyka a je v něm možné i zdánlivě nemožné. Fantastický realismus v díle vyrůstá ze specifického rázu azorské krajiny a inspiruje se latinskoamerickými vzory. Podobnost mikrokosmu Rozária da Achadinha s Macondem je nepřehlédnutelná, stejně jako styčné body s Faulknerovou Yoknapatawphou.²⁸

Hlavními tématy tohoto neorealisticko-neobarokního románu jsou zranitelnost a smrtelnost člověka, kterého život je velmi křehký. Hlas vypravěče zní jako hlas kronikáře, který píše pasáže o nejstarších dějinách a troskotáních lodí portugalským s archaickou ortografií a o době před apokalypsou, ve které padají letadla, se vyjadřuje jazykem moderní doby. João de Melo pracuje v názvu se subverzí Ježíšových slov před soudem v Janově evangeliu: „Moje království není z tohoto světa.“ Toto konstatování je jak v evangeliu, tak v Melově románu předzvěstí apokalypsy, již v Rozário da Achadinha každým dnem očekávají. Důraz je ale v tomto případě položen na azorské universum, které je světem o sobě, odlišným od všech ostatních míst na zemi.

Román popisuje založení vesnice, příchod kněze, uspořádání veřejného prostoru, položení základů vědy, vznik zákonů a vzpouru proti bezpráví.

V době vzniku této diplomové práce se v Portugalsku připravuje 9. vydání, které autor podle svých slov výrazně upravil či spíše přepsal.²⁹ Považuje ho za svůj nejlepší román.

3. 3. 2. 3 *Gente feliz com lágrimas* (Šťastní lidé se slzami v očích, 1988)

Šťastní lidé se slzami v očích jsou čtenářsky nejuspěšnějším románem Joãa de Mela a dočkali se již 25 vydání. Jejich psaní věnoval

²⁸ Srov. FREITAS, Vamberto. *O imaginário dos escritores açorianos*. Lisboa: Salamandra, 1992.

²⁹ <http://www.portuguesetimes.com/admin/archive/Edi%C3%A7%C3%A3o%202290%20-%2013%20de%20maio%20de%202015.pdf>, s. 9.

přibližně osm měsíců a tak moc se za ně styděl, že po odevzdání rukopisu vydavateli utekl na Azory. Román mu nakonec přinesl pět literárních cen – Grande Prémio de Novela e Romance da APE (1989), Prémio Fernando Namora (1989), Prémio Eça de Queirós/Cidade de Lisboa (1989), Prémio Livro do Ano Antena 1 (1989) a Prémio Internacional Cristóbal Colón de las Ciudades Capitales Íbero-americanas (1990).³⁰ Portugalská televize RTP se pokusila o překlad knihy do řeči filmu a natočila pětidílný seriál, kterého režie se ujal José Medeiros. Pod scénické převyprávění se zase podepsal divadelní soubor Bando. João de Melo se nemůže zbavit stigmatu autora jediné slavné knihy, možná právě proto *Šťastné lidi se slzami v očích* nepovažuje za vrchol své tvorby.

Román má mnoho autobiografických rysů, ale řada fiktivních postav a dějových linií je fiktivní. Dílo, koncipováno jako totální román, se dělí na několik knih. V první knize s názvem Čas nás všech (*O tempo de todos nós*) se tři z devíti sourozenců, Nuno Miguel, prvorozená Maria Amélia a Luís Miguel dělí s naratářem o vzpomínky na svůj život, především dětství. Nuno Miguel a Maria Amélia utečou před bídou a autoritářským otcem do kontinentálního Portugalska, kde jeden najde útočiště v semináři, druhý v kláštře. Církevní instituce jsou ale jen prodloužením azorského asketismu a trápení, zhmotněného v přísném rodičovském domě, který je neútulný a smutný a platí v něm samé zákazy a omezení.

Ve druhé knize, Třetí osoba singuláru, vypráví er vypravěč o tom, jak Nuno Miguel opustí seminář a zvyká si na život v Lisabonu, zpočátku sdílený se sestrou, které se splnil sen opustit klášter hned, jak to bude možné, a začala studovat ošetřovatelství. Zamiluje se do Marty a levicově se radikalizuje.

Třetí kniha, Maminčin poslední povzdech, zaměří oko kamery na Vancouver a Toronto, kde se rodina sejde, aby se rozloučila s maminkou umírající na rakovinu. Touha po lepším životě přivedla všechny kromě Nuna Miguela, který je v Portugalsku poměrně slavným spisovatelem a profesorem literatury, k emigraci. Z ostrovů se vystěhují do obou možných destinací, vyprávění se zastaví v Lisabonu, Kalifornii, Nové Anglii a Kanadě. V Eldorádu je ale čeká jen pozlátka, vykořenění, ztráta iluzí a nárůst

³⁰ Srov. MELO, João de. Viagem ao fim do além. Interview. *Jornal de Letras, Artes e Idéias*. [online]. [cit. 2015-07-19]. Dostupné z: <http://visao.sapo.pt/joao-de-melo-viagem-ao-fim-do-alem=f799861#ixzz3cgmue2V3>.

pocitů nostalgie. Sourozenci se v cizině uchytili, mají pěkné domy a auta, ale také děti, které nerozumí světu rodičů.

Martina jiná verze, čtvrtá kniha, je příběhem o lásce Nuna Miguela a Marty, dvojice, která se nakonec vzala a rozvedla.

V Neviditelném návratu se Nuno Miguel po letech vrátí na São Miguel. Otec mu odkázal dům, paradoxně synovi, který si ho dovolil zradit jako první a odejít z Azor. Doprovází ho Rui Zinho, Melovo alter ego. Setkává se s posledními příbuznými, které v Rozáriu zůstaly – starými ovdovělými tetičkami.

Román končí Knihou nula, Rozumné štěstí, jakýmsi doslovem, ve kterém je vyjádřená láska k Azorským ostrovům, Lisabonu a rodině. Důraz je položený na návrat a opětovné nalezení kořenů.

3. 3. 2. 4 O homem suspenso (Vykořeněný muž, 1996)

Hlavním vypravěčem je profesor literatury, kterého po jedenáctiletém soužití poprosí manželka Maria do Carmo (Carminho) o přestávku ve vztahu a vykáže ho z domu, aby jim vzájemné odloučení poskytlo příležitost znovu nalézt ztracený stesk po tom druhém.

Profesor, od kterého si občas převezme slovo vševědoucí vypravěč, si odnese jen dva svazky *Putování* Farnãa Mendese Pinty a svou disertační práci, kterou nakonec stejně utopí v Teju. Je rok 1992 a Portugalsko si stále zvyká na své místo v Evropském společenství, což vyvolává profesorovu nelibost. Nejenže byl sám vytěsněn ze života Carminhi, ale i jeho země se dostala na okraj. Zpočátku bloudí po podubnovém Lisabonu, ale z města, ve kterém se stejně už nic neděje, se rozhodne utéct do francouzského Poitiers. Cestou se zastaví v rodné vesnici, kde mu umírá tatínek, rozloučí se se svou milenkou Marianou, původem z Azorských ostrovů, a zajede za kamarádem ze školních let do Fátimy.

Dějová složka je potlačená úvahami a popisy. Melo se v románu zabývá otázkou místa Portugalska v Evropě a hodnot, které země vyznává. Ačkoli má profesor na univerzitě v Poitiers přednášet o portugalské identitě, vykořeněný bezejmenný muž ve skutečnosti nemá co říct.

3. 3. 2. 5 *O mar de Madrid* (Madridské moře, 2006)

V tomto místy tezoovitým díle prožije portugalský básník Francisco Bravo Mamede rozporuplný, téměř cizoložný vztah s katalánskou prozaičkou Dolors Claret, autorkou detektivní literatury, jejíž dílo má, na rozdíl od toho jeho, své čtenáře a přináší spisovatelce finanční zisk.

Po úvodních návštěvách Francisca a Dolors v sousední zemi a představení předsudků obou hrdinů a jejich částečné korekci, se obě hlavní postavy poznají na konferenci spisovatelů v Madridu. Katalánka není okouzlená vzhledem portugalského básníka, ale chce se pomstít manželovi, Galicijci, který ji podvádí, a je zvědavá, co sousedé šeptají v intimních chvílích do ucha svým milenkám. Nikdy se jí to však nepodaří zjistit. Ačkoli spolu utečou do Toleda, pokus o milostné sblížení skončí neúspěchem, Dolors od svého úmyslu upustí. Jdou tedy alespoň na večeři do luxusní restaurace, kterou si však Francisco nemůže dovolit zaplatit. Básníkova neschopnost vyrovnat účet vyprovokuje Dolors k výsměchu.

Francisco, pan básník, balancuje v celém románu mezi dialektikou nadřazenosti a podřízenosti Portugalce, jak o ní mluví jeho dobrý známý Eduardo Lourenço. Tváří v tvář pohrdání, kterého se mu dostane od Dolors a negativnímu soudu o sousedech, jež si vyslechne od uznávaného literárního kritika Ciervy, musí čelit otázce své vlastní, a potažmo národní identity.

Vrátí se domů, na lisabonské Campo de Ourique. Na tomto místě začaly podle legendy dějiny Portugalska, když se Afonsovi Henriquesovi zjevila před bitvou s Maury Panna Maria, jak to i Francisco vypráví Dolors. Ta se mu chce omluvit, a tak tajně odcestuje do portugalské metropole a ubytuje se v hotelu s názvem Azorean Islands. Doufá, že básníka někde potká nebo jí někdo poradí, kde přesně bydlí, nikdo ho však nezná. Manželovi se podaří vystopovat místo Dolorsina pobytu a spisovatelka se stane obětí fyzického násilí. Domů odlítá se šátkem na hlavě, tmavými slunečními brýlemi na očích a plánem na rozvod. Francisco se vrátí ke své manželce Brance a dále žije v manželském konformismu.

3. 3. 2. 6 *Lugar caído no crepúsculo* (Místo v šeru, 2015)

Román *Místo v šeru* vyšel po osmileté odmlce, během níž se João de Melo věnoval konzulárním povinnostem ve španělské metropoli. Kniha je pokusem

o vyrovnání se se smrtí, s níž se poprvé traumaticky seznámil, když se v pěti letech stal svědkem smrti dědečka z maminy strany.

O několik let později, u smrtelné postele maminky, které je kniha dedikovaná, si pak musel položit otázku, jestli právě stojí na prahu definitivního konce. Přestože ji povzbuzoval, aby neztrácela naději, sám se od náboženského myšlení odpoutal, označuje se za agnostika a přirovnává k Anterovi de Quental.³¹

João de Melo v románu pracuje s představami západní civilizace o posmrtném životě. Střídá vážný tón a teologické úvahy s ironií a humorem a na druhý břeh a onen svět projektuje každodenní, důvěrně známý život, jehož součástí jsou intriky a vyrovnávání účtů.

Autodiegetických vypravěčů je několik, každý dostane prostor podělit se s živými o to, jak žil a co ho za to po smrti čekalo, ve vlastní kapitole – sešitu. Čtenáře v nich postupně provedou předpeklem, očištěním, rájem i peklem. Do posledního jmenovaného převáží duše přes Tejo ve své bárce pan Vicente, známý tím, že na své pasažéry nerad čeká, jak upozorňuje taxikář. Ačkoli doufají, že s nimi zamíří ke Kristovi, který čeká s otevřenou náručí na druhém břehu, plují jiným směrem.

Vypravěči pochází z různých sociálních vrstev, od aristokrata přes burzovního makléře až po spisovatele, který vystupuje pod iniciálami S. B.

Knihy začíná popisem smrti herce a končí tím, že si jeho duše hledá místo na onom světě, avšak žádné nenalézá. João de Melo se pro *Jornal de Letras* vyjádřil, že tím popsal vlastní duchovní stav.³²

³¹ Srov. MELO, João de. Viagem ao fim do além. *Jornal de Letras, Artes e Idéias*. Interview. [online]. [cit. 2015-07-19]. Dostupné z: <http://visao.sapo.pt/joao-de-melo-viagem-ao-fim-do-alem=f799861#ixzz3cgmue2V3>.

³² Srov. MELO, João de. Viagem ao fim do além. Cit. dílo.

3. 3. 3 Vlastní povídkové soubory

João de Melo se kromě psaní románů zabývá také tvorbou povídek. Vydal několik povídkových souborů: *Histórias da resistência* (Příběhy odporu, 1975), *Entre pássaro e anjo* (Mezi ptákem a andělem, 1987), *Manhãs rosadas* (Růžová rána, 1991) *Bem-aventuranças* (Blahoslavenství, 1992), *As coisas da alma* (Záležitosti duše, 2003)

Často se v nich vrací na Azorské ostrovy (Do princípio e da água, Algo como um regresso à casa, Movimento de partida), do koloniální války (Maria Eugéia, minha angústia, A imitação da morte, As manhãs rosadas, Dos mitos: O tríptico dos barcos) a studuje mezilidské vztahy (Olhos cor de lima, Branca e Gabriela).

Povídky Joãa de Melo často stojí na pomezí jiných útvarů jako je fejeton, cestopis, historická kronika, legenda či vědecké pojednání.³³

Do konce roku 2015 by se v knihupectvích měla objevit sbírka 16 povídek, kterou má autor již připravenou k vydání.

3. 3. 4 Ostatní

Poesie:

Navegação da terra (Mořeplavba země, 1980)

Povídkové antologie, které uspořádal:

Antologia panorâmica do conto açoriano dos séculos XIX e XX (Panoramatická antologie azorských povídek z 19. a 20. století, 1978)

V předmluvě se věnuje dějinám literatury z Azorských ostrovů a klasifikuje ji podle tematiky na: 1. díla o azorské zemi, 2. díla o moři, 3. díla o emigraci, která dále dělí na a) díla o emigraci zvenčí (autor přímo neemigroval), a b) díla o emigraci zevnitř (autor emigruje), 4) mnohotematická díla, kam se řadí i tematika koloniální války.

Os anos da guerra 1961-1975. Os portugueses em África (Válečné roky 1961–1975. Portugalci v Africe, 1988)

³³ GONÇALVES, Adelto. O sentimento da açorianidade. *Forma breve*, 2012, núm. 9, s. 381–384. [online] [cit. 2015-06-02]. Dostupné z: <http://revistas.ua.pt/index.php/formabreve/article/view/2357>.

Dvousvazková antologie o koloniální válce, doplněná o ilustrační fotografie. João de Melo do ní zařadil také povídky od afrických autorů. Důležitá je opět předmluva, vůbec první teoretické pojednání o literatuře o koloniální válce. Mluví v ní o literární generaci koloniální války, nicméně tento koncept podrobil kritice Pires Laranjeira.³⁴ Laranjeira upozorňuje na záměnu literární a historické generace. Některé Melovy postřehy jsou však pozoruhodné, zejména identifikace inovativních prvků, jako je nedodržování tradičních vypravěčských postupů a využívání nových či experimentování s výrazem a stylistickou rovinou.

Antologia do conto português (Antologie portugalské povídky, 2002)

Zařadil do ní 50 povídek z 19. a 20. století, které vždy doprovází krátký biografický a bibliografický přehled autora.

Literární studie:

Toda e qualquer escrita. Estudos, ensaios e críticas de literatura (Každé a jakékoli psaní. Studie, eseje a literární kritika, 1982).

Zabývá se literaturou z Azorských ostrovů, rolí cizomilců či odrodilců v portugalské kultuře, neorealismem, problematikou vypravěče, francouzskou poezií a koloniální válkou.

Fejetony:

Dicionário de paixões (Slovník vášní, 1994)

Cestopis:

Açores. O segredo das ilhas (Azory. Tajemství ostrovů, 2000)

Kniha pro děti:

Carta a El-

Rei Dom Manuel Sobre o Achamento do Brasil, adaptada para os mais novos (Dopis králi Manuelovi o nalezení Brazílie pro nejmenší, 2009)

³⁴ Srov. LARANJEIRA, Pires. A guerra colonial na literatura portuguesa. *Jornal de Letras* 19 a 25 de Fevereiro 1991: 12.

4. Nosné rysy v díle Joãa de Mela

4. 1 Tragický pocit života

Křehkost života, který dělí od smrti jen velmi tenká hranice, je jedním z nejčastějších témat v díle Joãa de Mela. Životem k smrti je pobyt ve válce v *Pitvě moře trosek*, ať už své vlastní či toho druhého. Člověk je postavený doprostřed bezbřehého násilí a musí čelit existenciálnímu znejistěný, ve kterém vojáci ani civilisté nemohou podlehnout iluzi jisté budoucnosti. Azořan Renato, jeden z vypravěčů, který se ujímá slova nejčastěji, přežije svou smrt jen skrze vyprávění o tom, co se v Africe stalo. Jeho jméno, které v latině znamená znovuzrozený, je symbolem tohoto přežití. Slovní základ související z narozením má i jméno nejvýraznější africké vypravěčky, Natálie.

Obraz života, který se před hrdinou rozprostře teprve ve chvíli, kdy se dostane přes moře, byť to je v *Pitvě* jen moře trosek, nacházíme i ve *Šťastných lidech se slzami v očích*. Nejslavnější a bezpochyby také nejlepší román Joãa de Mela začíná vzpomínkami Nuna Miguela a Marie Amélie na jejich první plavbu z Azorských ostrovů na pevninu. Cesta trvá pět dní a je děsivá. Moře postupně vymaže z horizontu i ty nejvyšší azorské hory, duní v lodní konstrukci a vyvolává nevolnost. Když se však člověk chce z ostrovů někam dostat, musí si projít smrtí na moři, vrátit se do mateřského lůna a znovuzrodit se na moři. Lodě mají podobu metaforických hrobek, ve kterých jsou lidé pochováni zaživa.³⁵

Maria Amélia je přesvědčená, že kdyby noc před jejím odjezdem do Lisabonu nebyla chladná, stékal by po ní pot jako krůpěje krve. Tento pašijový obraz, který odkazuje k blízké smrti, se pak v Lisabonu skutečně naplní, vystoupí z lodě jako znovuzrozená a vejde do nového života:

Začala jsem si v sobě utřídřovat všechny důvody, pro které se mi od mého druhého narození na svět líbilo žít, být opět ženou, začít znovu.³⁶

³⁵ Srov. MELO, João de. *Gente feliz com lágrimas*. Lisboa: Publicações Dom Quixote, 1989, s. 10n. Všechny další citáty jsou z tohoto vydání.

³⁶ „Comecei aí a organizar dentro de mim todos os motivos que me levaram a gostar de estar viva, a ser mulher de novo, a recomeçar os meus dias a partir desse segundo nascimento para o mundo.“ Tamtéž, s. 19.

Smrt je hlavním tématem románu *Můj svět není z tohoto království*, citace Baudelairovy básně „La mort des pauvres“ (Smrt chudých) s autorovým překladem hned v paratextu na začátku knihy poskytuje interpretační klíč k tomu, co se oním světem myslí. První obyvatelé přišli na ostrov po strastiplné plavbě a ztroskotání, a na moře se za žádnou cenu znovu vydat nechtějí. Země je pak pro jistotu všude, z udusané hlíny mají i podlahu domů.

V knize se spirálovitě zhušťují apokalyptické obrazy, ve kterých lidé vstávající z mrtvých, zvrací potkany, vyhrabávají mrtvá zvířata a vychází z hrobu. Rozarijští, které smrt děsí, se snaží prodloužit trvání světa útekem do jeskyň – útrob země, či sexuálními orgiemi.

Tragédie pomíjivosti je jedním z hlavních motivů románu *Vykořeněný muž*. Všechno, o čem si profesor myslel, že je jisté a stabilní – manželství, domov, vlast, se mu začne rozpadat před očima, a ukazuje se mu pravá podstata všech věcí, efemérnost.

To, co předchozí generace budovaly, mladé lidi už neláká. Profesor myslí na to, že po tatínkovi nebude mít kdo převzít starost o pole a zvířata. Umírá také staré Portugalsko, zůstávají jen poslední pojítka mezi tím, co bylo kdysi a co je teď:

Všichni jsme na pokraji toho, že přestaneme existovat, že se vystěhujeme. Už jsme byli generací rozvodu, teď jsme vykořeněnou generací, generací ztracených kroků a nostalgie, kterou u nás mladší generace cenzurují jako nějakou nemoc, nestřídmost, velmi, velmi zastaranou myšlenku a ztrátu soudnosti. Prozatím jsme všichni živí a na tomto světě, šťastní a zoufalí. Zítra už budeme mrtví a nikdo nás nebude milovat, poslouchat a oplakávat.³⁷

³⁷ „Estamos todos a partir a deixar de ser a despatriar-nos. Já fomos a geração do divórcio, agora somos a geração suspensa, a dos passos perdidos, a daquela nostalgia que as gerações seguintes censuram em nós como uma doença uma luxúria uma ideia muito e muito antiga uma perda de razão. Por enquanto, ainda estamos todos vivos e deste lado – felizes e desesperados. Amanhã já estaremos mortos, e não teremos sido amados ou ouvidos ou chorados por ninguém.“ MELO, João de. *O homem suspenso*. Lisboa: Publicações dom Quixote, 1996, s. 22. Všechny další citace jsou z tohoto vydání.

V závěru románu píše mamince, aby neumírala, protože je tím jediným, co ho ještě spojuje s Portugalskem, a potažmo se světem.

Nejistota života zpřítomňuje smrt v každém okamžiku. Tragický pocit vyrůstá z toho, že člověk je obklopen něčím, co ho nekonečně přesahuje a ohrožuje a nad čím nemá moc. Kromě oceánu, otřásající se půdy pod nohama a rozkladu starého světa to může být i válka, jak jsme to viděli na příkladu *Pitvy moře trosek*, ale také čas.

4. 2 Odvěký časoprostor

V povídce O počátku a o vodě (Do princípio e da água) se muž ve středních letech rozhodne strávit líbánky na ostrovech. Mládí jeho náctileté manželky, Azořanky, kontrastuje s jeho postupnou ztrátou vitality. Odjíždí spolu do bezčasí, do prostoru, který je čerstvě ukutý a ještě nestihnul vychladnout:

Na Azory se nikdy nevracela. Můžete se vrátit domů a do kraje svých mrtvých anebo za sny, které nám po nich zbyly. Nedá se ale vrátit do temného času, který kolem ostrovů a uvnitř nich nikdy neplyne. Vstupuje a vychází se tím samým myšlenkovým úkonem, otevřete a zavřete dveře, které žádnými dveřmi nikdy nebyly, ani vitráží, ani střešním oknem. Ostrovní dům není jen nehmotný, je také pradávnější a věkovitější než samotná paměť. Stěny a střecha domu jsou ze živé hmoty, z lávy, která ještě stéká z rukou a vůle božích. A také vítr a ranní rosa jsou jen boží gesta, fragmenty jeho díla.³⁸

³⁸ „No caso dela, nunca se tratava de um regresso aos Açores. Pode-se regressar à casa e à terra dos nossos mortos, ou mesmo aos sonhos que eles, um dia, ali nos deixaram. Nunca porém ao tempo oculto que jamais passa em volta e dentro das ilhas. Entra-se e sai-se através do mesmo exercício da mente, abrindo ou fechando a porta – a qual não é porta nem vitral, nem claraboia de nenhum templo. Além de intangível, a casa da ilha é algo de mais primitivo e imemorial do que a própria memória. As paredes e o tecto da casa são de matéria viva, da lava que ainda está caindo das mãos e da vontade de Deus. E também o vento, o orvalho a manhã são apenas gestos, fragmentos do trabalho divino...” MELO, João de. *Bem-aventuranças*. Lisboa: Publicações Dom Quixote, 1992, s. 44. Všechny další citáty jsou z tohoto vydání.

Krajina svými bahenními vřídly, kalderami a sopkami připomíná prasně, archaický prostor, který existuje ve strnulém čase. Nehybnost a pohyb v kruhu se v díle Joãa de Mela objevují velmi často, zvlášt' v dílech z azorského prostředí. Schematicky kruhový tvar ostrovů neovlivňuje jen trasu poutí a dopravních tepen, ale i čas. Ten je na ostrovech tantalovsky zakletý a azorské prokletí spočívá v bezčasi.

Král Tantalos je v řeckých bájích představen jako Diův syn, který se choval opovážlivě k bohům. Když zkoušel jejich vševědounost a připravil jim na večeri vlastního syna Pelopa, překročil hranice otcovi trpělivosti. Za trest byl vykázán do údolí hojnosti v Hádu, kde před ním ustupovala voda, když se chtěl napít, a nemohl se ani najíst, protože větve stromů s lákavými plody se před jeho rukou zvedaly výš. Nad hlavou mu visel balvan, který se na něj mohl kdykoli zřítit.

Maria Amélia vzpomíná v *Šťastných lidech se slzami v očích* na agonii, kterou nehybný čas způsobuje:

Kyvadlo na hodinách v obýváku neznělo ani tak jako jednotvárnost ve tmě, ale spíše jako nová Tantalova muka. Ten krouživý a pohupující se zvuk splýval s tlukotem srdce.³⁹

Ostrovky se jí v paměti uchovaly jako místo, na kterém je minulost přítomností. Pokud čas není dějinný, nelze očekávat, že by se to, co bylo, mohlo v budoucnu změnit. Vstoupit do lineárního času je možné jedině emigrací, ale ani ta nevymaže vzpomínky na život na Azorech:

³⁹ „O pêndulo do relógio da sala, mais do que um som na monotonia nas trevas, era um novo suplício de Tântalo, pois esse ruído redondo e oscilante acabara por confundir-se com o baque do coração.“ MELO, João de. *Gente feliz com lágrimas*. Cit. dílo, s. 27.

Nikdy neměla chuť plakat, byla odhodlaná nechat za sebou minulost bez historie a zapomenout na ní bez sebemenšího trápení.⁴⁰

Můj život už nikdy nebude uzavřený v neviditelné bublině, ze které je vidět jen moře, nehybná oblaka a nekonečná dálka. Napříště měl mít horizont každého mého činu konkrétní obrysy, po kterých se stačí napřáhnout. Uchopit čas a zmocnit se ho se stane hlavním cílem mých dnů.⁴¹

Cykličnost je ve *Šťastných lidech se slzami v očích* zdůrazněná pravidelným rozením dětí, každé dva roky. Jejich narozeniny se však zásadně neslaví, měnící se věk by znamenal potvrzení linearity. Stejně tak není podstatné pořadí jejich příjmení, otec je do matriky nezapisuje podle žádných pravidel, a tak jsou někteří z rodiny Medeirosové, jiní Monizové, další Tavaresové či Botelhoffové.⁴² Kdyby podoba jmen byla jakkoli sjednocená, znamenalo by to, že zvítězila chronologie, uspořádání podle řádu.

Ve všech románech Joãa de Mela se ve vyprávění střídá krok zpět s krokem vpřed, retrospektiva s perspektivou, čímž se ocitáme v dimenzi, ve které jsou minulost, přítomnost a budoucnost vzájemně zaměnitelné. Události těsně před apokalypsou můžou nastat hned po genezi, jak je tomu v *Mém světě*.

4. 3 Ontologické metamorfózy: Animální lidé a humánní zvířata

João de Melo často užívá kafkovsky absurdní proměny, která upozorňuje na nestálost podstaty věcí. Lidé mohou mít podobu zvířat a zvířata se chovat jako lidé, protože hranice mezi animálním a humánním světem je prostupná, oba se

⁴⁰ „Jamais lhe apeteceu chorar, determinada a deixar para trás um passado sem história e a esquecer-se dele sem a menor sombra de sofrimento.“ Tamtéž, s. 14.

⁴¹ „Nunca mais a minha vida ia ser fechada nessa redoma invisível, de onde apenas se viam o mar, as nuvens paradas e a distância infinita. O horizonte de cada um dos meus actos convertia-se numa linha concreta, sobre a qual bastava estender os braços. Agarrar o tempo e apoderar-me dele passava a ser a principal finalidade dos meus dias.“ Tamtéž, s. 22.

⁴² Tamtéž, s. 50.

vzájemně prolínají a zrcadlí. Člověk není automaticky člověkem, svého člověčenství musí být hoden, jinak se mění ve zvíře.

Metamorfóza rychtáře Guilherma José v románu *Můj svět není z tohoto království* je obrazem nebezpečí kombinace moci a předpokladů ke špatnému zacházení s ní. Goraz, jak se mu přezdívá, nevynikal svými kladnými vlastnostmi ani předtím, než byl losem zvolen do veřejné funkce. Ve vesnici zavede byrokratický teror, začne vydávat omezující a nesmyslné předpisy, a následně trvat na jejich přísném dodržování. Bohatně z toho, co od lidí vybere na daních, koncesích a různých dalších poplatcích. Demokraticky zvoleného starostu Jeremiase přinutí podřídít se mu, a strach vzbuzuje i u duchovního stavu, reprezentovaného otcem Governem. Proti rebelům a těm, kteří se opovíží nerespektovat jeho nařízení, zasahuje hrubou silou. Všude s sebou nosí bič a pouta, a prvního vzbouřence, Agostinha da Canada, který mu neodevzdá předepsanou část úrody, exemplárně potrestá, ačkoli se později u kořalky usmíří. Netyranizuje pouze cizí lidi, ale svým sexuálním sadismem i vlastní manželky, které si přejí jeho smrt. Goraz je popisovaný jako býk, kůň, velryba, plaz, žába:

Vážil sto dva kil, byl mohutný jako plemenný býk, jeho rybí oči děsily děti i štěňata.⁴³

Měl protáhlý obličej jako kůň, stařecké vousy a takové vypouklé oči, až se starostovi zdálo, že se v nich vidí a že v nich ten jeho odraz víří. Při smíchu se vynořovaly velrybí zuby a vypadalo to, že jeho dvojníka v d'áblově zrcadle pohltní.⁴⁴

⁴³ „Pesava cento e vinte quilos, era tão bovino como um touro de cobração e os seus olhos de peixe-elefante metiam medo tanto às crianças como aos cachorros.“ MELO, João de. *O meu mundo não é deste reino*. Lisboa: Publicações Dom Quixote, 1987, s. 55–56. Všechny další citace jsou z tohoto vydání.

⁴⁴ „Ele tinha um desvairado rosto de cavalo com barba de homem velho e olhos tão abundantes na sua espessura que o presidente julgou poder mirar-se neles e ver a sua imagem de redemoinho. No seu sorriso flutuavam dentes de baleia que pareciam devolver também o seu duplo no espelho do Diabo.“ Tamtéž, s. 62.

Den minul den, a lidská zvířata, mrtvá od únavy a strachu, začala chodit na jeho úřad. [...] Vypadaly jako larvy a měly tělo skrčené od ponížení, tajemství úspěchu u Goraze spočívalo v oslovování „pane rychtáři“, myslely si však u toho, že v přítomnosti plazů se jako první objeví zhnusení z vlhkosti jejich článků a slizkosti pohybu. V přítomnosti Goraze však tento pocit rychle mizel, protože jeho tvář měla žabí rysy a z vypouklých očí se dělalo na zvracení.⁴⁵

Další postava z rozarijského mikrokosmu, João-Maria, ztratí chuť žít, když zestárne a uvědomí si, že si druzí nevidí, jak se věci pohybují v kruhu a to, co je nyní, tu už kdysi bylo. Rozhodne se stáhnout do ústraní, lehne si ve sklepě svého domu do žlabu a čeká na smrt. Dělají mu společnost jen pavouci a potkani, až se v jednoho sám skoro změní:

...viděl, a vůbec ho to neudivilo, že se mu tělo mění na obrovského, moštově žlutého potkana. Na rukou a nohou se mu udělaly roztáhlé sametové prsty, tvář se zašpičatila a trochu rozpohybovala, vypouklo mu břicho, až čnělo jako příď lodě na břehu. Dlouhé nehty, tvrdé až po špičky, mu prodlužovaly ruce a vypadaly skoro tak děsivě, jako drápy. K tomu, aby z něho byl úplný potkan, mu ale chyběl ocas.⁴⁶

⁴⁵ „Com o decorrer dos dias, animais humanos, mortos de cansaço e inquietação, foram-se chegando ao seu escritório. [...] Tinham então a fisionomia das larvas e os corpo abaulado pela humilhação, já que o segredo do êxito perante o Goraz só podia ser garantido por essa forma de tratando-o por *senhor regedor*, mas pensavam também que, em presença dos répteis, a primeira sensação era a da humidade dos seus anéis e a água gordurosa da sua passagem; contudo, à frente do Goraz, essa sensação desaparecia logo, porque o seu rosto apresentava o aspecto do sapo e os seus olhos esbugalhados inspiravam o vômito.“ Tamtéž, s. 78.

⁴⁶ „...viu, sem qualquer assombro, que o seu corpo se estava transformando num gigantesco rato amarelo de cidra. Tinha as mãos e os pés espalmados e de veludo, o rosto afocinhado e um pouco aflito, e o ventre mole e tão bicudo como a quilha de um barco fora de água. Mesmo as suas unhas, aumentadas de volume

Lidskou podobu získá zpět, až když mu oznámí, že umřela jeho manželka Sára. Přestože tu už všechno jednou bylo, on milovanou ženu ještě nikdy neztratil. Vstane, vyzvrací apokalypticky nestvůrné potkany a pavučiny a stane se znovu člověkem.

Potkání a povouci, symbol zkázy a rozkladu, se v celém díle Joãa de Mela objevují v kontrastu s ptáky. Pták je Melův oblíbený motiv, symbolizuje schopnost dostat se pryč, osvobodit se. Spojuje zemi se vzduchem i vodou, život se smrtí a pohyb se strnulostí. Ráj *Mista v šeru* je místem, kde se mísí zpěv ptáků se zpěvem andělů.

Lidštější než člověk je pes, který profesorovi ve *Vykořeněném mužovi* dělá společnost. Přidá se k němu, když ho Maria do Carmo vyhostí ze svého života, a vzájemně se pak o sebe starají a nahrazují jedince stejného druhu.

Pláč krav, psů, ovec a koz, který se jednoho dne rozlétl krajinou kolem Rozária da Achadinha, přiměje všechny obyvatele farnosti zastavit se. Ačkoli si vždy mysleli, že utrpení prožívá jen člověk, po dnu, kdy plakala zvířata, si musí připustit, že bolest cítí i stromy, kameny a zvířata. Jako příčinu jevu rozpoznají stejný smutek z osamocení a úzkost z vědomí, že je vězní moře, jaký prožívají také lidé.⁴⁷

Proměnou prochází i Emanuel, otec ve *Šťastných lidech se slzami v očích*. Ve vzpomínkách Nuna Miguela mě během dlouhých azorských nocí podobu psa. Souloží s matkou, když chlapeč spí ve vedlejší místnosti a dveře do ložnice zůstávají otevřené. Na matku vzpomíná jako na gazelu.⁴⁸

To, že mezi zvířaty a lidmi nemusí být žádný rozdíl, potvrzuje také skutečnost, že zvěrolékař je plně kvalifikovaný na léčení lidí, jak to vidíme na postavě Cadeta z románu *Můj svět není z tohoto království*:

e duras até ao limite da espessura, prolongavam as suas mãos, dando-lhe o aspecto talvez terrível das garras. Faltava-lhe contudo a cauda para poder considerar-se um rato perfeito.” Tamtéž, s. 109.

⁴⁷ Srov. Tamtéž, s. 69–70.

⁴⁸ Srov. MELO, João de. *Gente feliz com lágrimas*. Cit. dílo, s. 56n.

Jde jen o to oprostít se od žánru a druhu [...], protože lidské tělo je ze stejné látky a postihují ho stejné tělesné konflikty a neduhy.⁴⁹

Zvířata i lidé prožívají stejný strach, když mají opustit ostrovní pevninu a vydat se napospas oceánu. Zatímco však člověk mává jen kapesníčkem a navenek si zachovává důstojnost či nasazuje masku, nalodovaná zvířata se bojí, třesou, brání, roztahují drápy, jakoby se chtěla zachytit za půdu a zůstat, bučí, mečí, bečí, kvílí, mávají nohama ve vzduchu. Trpný úděl zvířat je i lidským údělem, jen obnaženým a dovedeným do existenciální krajnosti.

Vybrali jsme jen několik z mnohá případů, abychom ilustrovali, jak João de Melo pracuje s motivem proměny.

4. 4 Útěky

Hrdinové románů Joãa de Mela často utíkají, unikají před tím, co je trápí a s čím se neumí rady. Z ostrovního vězení emigruje celá rodina ve *Šťastných lidech se slzami v očích*, Portugalsko chce opustit profesor ve *Vykořeněném muži*, Francisco Bravo Mamede a Dolors Claret z *Madridkého moře* zase zamíří do Toleda, později Dolors sama do Lisabonu.

Pohled na emigraci je generačně podmíněný, starší lidé ji považují za útěk a nedokážou si představit, že by se vydali na cestu a odešli z ostrovů někam pryč. Ještě v nich přežívají vzpomínky na troskotání lodí, které ostrovy a kontinent spolu spojují, z oceánu mají strach. Domnívají se, že uznání si zaslouží ten, kdo se živí obděláváním půdy.

Mladé lidi naopak moře magicky přitahuje, odmítají žít dál v bídě a izolaci:

Jak si však myslely děti, byly to obavy generací bez morálky, takové totiž moře nebylo. Mělo kouzlo bílých měsíčních nocí, na jeho vypouklém povrchu se třpytily světla a vůně ryb stoupala do svahů a ozývala se ze skřekotu burňáků. A pak přišlo ráno, hrdinové z ozářených lodí vyprávěli o svých cestách na konec

⁴⁹ „É apenas uma questão de abstrair do género e da espécie [...], porque o corpo humano é feito dos mesmos materiais e alimenta-se dos mesmos conflitos e males carnis.“ MELO, João de. Cit. dílo, s. 28–29.

světa, ti lidé měli snad modrou krev, neznali zoufalství oráčů bez práce a říkali, že před světem dokáže zachránit jediné cesta po moři. Zatímco se jedni cítili na poustevní půdě Ostrova jako v obležení, pro děti tu bylo moře a za mořem další svět, a proto ho bylo nutné poznat a milovat. Mořský prostor byl jako mateřský prostor, jako břicho, jako všechno, co proudí v koloběhu krve.⁵⁰

Emigrace neprohlubuje jen generační propast, ale vytváří i trhliny v sociální struktuře. Azorská rodina je tradičně patriarchální, ostatně, stejně jako každá jiná portugalská rodina. Ve změněných životních podmínkách dochází ke konfliktům kvůli výchově, životnímu stylu, právům a povinnostem. Vystěhovalci postupně ztratí své kořeny, zejména další generace, která už světu rodičů vůbec nerozumí. Angličtina začne vytlačovat portugalskou, ani Maria Amélia a Luís Miguel už nejsou schopni nepoužívat vsuvky jako: „you know what I mean“, „I mean“, „anyway“, „and so on“. Identita Azořanů v emigraci se mění, ačkoli není možné zcela zapomenout na základ, ze kterého vyrůstá:

Zatím má větší význam být v Kanadě Lewisem než Luísem na Azorech, Georgem, ne Jorgem, Joem, ne Josém nebo Wiliamem, Frankem či Johnem. Ze sester se jen Amélia rozhodla pro Mary, když se z ní stávala Kanadanka. Ostatní se píší stejně. Shodou okolností, Linda může být Lindou kdekoli na světě. Flor nechtěla být

⁵⁰ „No entanto, isso era, segundo pensavam as crianças, uma moléstia de gerações sem moral, pois o mar não era isso: tinha toda a fascinação das noites de lua branca, cintilavam luzes sobre a sua superfície convexa e o cheiro da pesca subia as ladeiras e gritava na voz das cagaras; depois, era madrugada, e os heróis dos barcos iluminados falavam das suas viagens ao cabo do mundo, eram homens talvez azuis que desconheciam o desespero dos cavadores sem trabalho e diziam que a salvação do mundo só podia existir no caminho do mar. Para uns, a sensação do cerco estava ali, na terra erma da Ilha, ao passo de para as crianças, não; havia o mar e havia mais mundo para além do mar. Por isso, era preciso conhecê-lo e amá-lo, o seu espaço era como o espaço materno, como o ventre, como tudo o que se repetia no sangue.“ MELO, João de. *O meu mundo não é deste reino*. Cit. dílo, s. 43.

Flower. Domingas si o svém jméně zase vždy myslela, že v sobě má určitý nepostizitelný a božský náboženský rozměr...⁵¹

Emigrace může mít tedy tři podoby – jedni odcestují a už se nikdy nevrátí (všichni sourozenci Nuna Miguele ve *Šťastných lidech se slzami v očích*), další se po čase vrátí (Manuel v povídce *Něco jako návrat domů*, Nuno Miguel), a třetí skupinu tvoří ti, kteří zůstanou a prožívají vylidnění a prázdnotu (všichni obyvatelé Rozária da Achadinha z románu *Můj svět není z tohoto království*). Ačkoli se v cizině životní podmínky emigrantů zlepšují, pocitu, že jim něco chybí, se nezbaví. Materiální blaho jen nahradí touha po něčem jiném – Azorských ostrovech.

Navrátilci najdou už jen vylidněnou zemi:

Prázdnota země byla zároveň vzpomínkou na nepřítomnost lidí. Jsme z nějaké doby a místa, dokud se můžeme vrátit do náruče těch, kteří je obývají. Jestli ne, všechno je jinak. Ani domy, ani vítr, ani ptáci nejsou stejní. A města a ostrovy také ne.⁵²

Překvapivý je vztah k imigrantům. Ačkoli Rozarijští sami touží emigrovat, když do Rozária da Achadinha začnou proudit davy přistěhovalců, mají z nich strach a podezírají je, že jsou zodpovědní za neobjasněné zločiny, jako je brutální vražda Jesuse Mendoncy. Oběť s přeřízlým krkem už sice neřekne, kdo ji zabil, ale kněz pro jistotu

⁵¹ „Por enquanto, é mais importante ser Lewis no Canadá do que Luís nos Açores, ou Goerge em vez de Jorge, ou Joe e não José, ou William, ou Frank ou John. Das mulheres, apenas Amélia optou o Mary na altura da naturalização canadiana. As outras mantêm as velhas lendas: dá-se a coincidência de Linda poder ser Linda em qualquer parte do mundo. Flor não quis ser Flower. E Domingas sempre considerou que esse nome continha uma indefinível e divina proporção religiosa...” MELO, João de. *Gente feliz com lágrimas*. Cit. dílo, s. 353–354.

⁵² „O vazio da terra era também a recordação de tantas ausências. Nós somos de um tempo e de um lugar enquanto podemos voltar ao seio daqueles que os habitam. Depois disso, tudo é outra coisa. Nem as casas, nem o vento, nem os pássaros são os mesmos. Tão-pouco as cidades e as ilhas o são.” MELO, João de. *Algo como um regreoo a casa. As coisas da alma*. Lisboa: Publicações Dom Quixote, 2003, s. 61.

stvoří represivní moc, rychtáře Guilherma Josého, aby se starousedlíci mohli lépe chránit.⁵³

4. 5 Specifická religiozita

V románech Joãa de Melo se setkáváme s religiozitou, která je nekritická a funguje na bázi principu quid pro quo a pověřčivosti. Má výrazně barokní rysy, je nabubřelá a zdobná. Pohled na náboženství je pak hyperkritický a vychází z materialistické ideologie. Nejpokrokovější postavy, většinou spisovatelé a profesori literatury, se vůči němu vymezují a distancují se od jakéhokoli posvátna, ale přesto se dostanou do ráje, jako S. B. v *Místě v šeru*. Náboženství vnímají jako historické dědictví, které narazilo na svoje limity a další vývoj pouze brzdí.

Profesor ve *Vykořeněném muži* se na svém putování zastaví ve Fátimě, aby se rozloučil se svým přítelem a spolužákem z před více než třiceti let, bratrem Bernardem, civilně, Pedrem Sousou. V centrum nejhorlivější náboženské aktivity v Portugalsku odhaluje důvod své návštěvy:

Zase jsem mezi chrámovými kupci, mezi těmi, co otrásl mou vírou a zničili ji, mezi lidmi, kteří se děsí života, ideje a nevinosti věřících, mezi obchodníky se sny, zrádci království nebeského a překupníky s náboženstvím, říkám si. Jak jsem tušil, Boží obec a město Panny Marie neexistují, ne tady. Přišel jsem, abych ze sebe setřásl ten starbylý zlatý prach, moji poslední a demoralizovanou iluzi o Bohu.⁵⁴

Vesničany z románů Joãa de Mela často vidíme na náboženských svátcích či v kostele, kde zpoza kazatelny hřímá kněz. Kulisou každodenního života jsou obrázky svatých na zdech, starší mladým místo pozdravu žehnají a veřejné záležitosti se řeší v kostele. Kněz, který dohlíží na duchovní život pospolitosti, je zpravidla záporná

⁵³ Srov. MELO, João de. *O meu mundo não é deste reino*. Cit. cílo, s.53–54.

⁵⁴ „Penso estou outra vez entre os vendilhões do templo, entre os que abalaram e deitaram a perder minha fé, entre gente que aterroriza a vida a idea e a inocência dos crentes, entre mercadores de sonhos, traidores do reindo dos Céus, traficantes da religião. Tal como eu suspeitava, não existe, não é aqui a cidade de Deus e de Nossa Senhora. Vim para varrer de dentro de mim essa antiqüíssima poeira dourada, a minha derradeira e desmoralizada ilusão de Deus.“ MELO, João de. *O homem suspenso*. Cit. dílo, s. 207.

postava. Chudé vesničany obviňuje z prostopášného života, zatímco si sám užívá pohodlí a hojnosti a těší se z privilegovaného postavení. Svůj majetek, který získal ze štědrosti věřících, nakonec odkáže vlastním příbuzným. Vede křížovou výpravu proti každé novince a připravuje své farníky na brzkou apokalypsu, kterou jejich sexuální potěšení jen přibližuje. Ženy jeho slovům pozorně naslouchají, muži nevěří, děti se ho bojí:

Hysterickým hlasem soptil nad úklady d'áblovy, z očí mu přitom šlehal blesky, až se všechny ženy od rozrušení červenaly, zatímco muži vážně poslouchali jeho tribunský hlas a mysleli si, že otec Governo musel být vykastrovaný po svém narození nebo během příprav na kněžské povolání, jinak by se o největším potěšení na světě nemohl vyjadřovat tak nepěkně.⁵⁵

Otec Governo sám sebe považuje za někoho, kdo reprezentuje Krista, a to ne Krista ukřižovaného, ale vzkříšeného. Zemře však na syfilis a z mrtvých nevstane, narozdíl od žebráka Joãa Lázara, o kterém se šeptá, že se narodil z incestního vztahu. Je to prorok, který žije bídě jako Lazar z podobenství o boháčovi a Lazarovi a hlásá brzkou změnu řádu jako Jan Křtitel. Když Rozário da Achadinha postihne mor, rozhodne se nákazu absorbovat svým pohledem. Smrt ho ale nepřemůže, vstane z mrtvých, aby:

...hlásal prchavá životná potěšení a zmínil utrpení Ostrovanů.⁵⁶

4. 6 Izolovanost a imaginace

Lidé v Melových románech jsou často izolovaní a osamocení. Realita jejich každodenního života je limitující, a jediný způsob, jak vidět za horizont, je snít:

⁵⁵ „Clamou e clamou contra as manhas do Diabo, cheio de cólera, com voz histérica e com os olhos raiados de ódio, e pôs todas as mulheres a corar de comoção; ao passo que os homens assumiam com gravidade a sua voz de tribuno e admitiam que o padre Governo, para falar com tal eloquência do maior prazer do mundo, a fornicação, fora certamente castrado à nascença ou durante a sua preparação para o sacerdócio.“ MELO, João de. *O meu mundo não é deste reino*. Cit. dílo, s. 50.

⁵⁶ „...a fim de anunciar as alegrias efêmeras da vida e suavizar o sofrimento dos homens da Ilha.“ Tamtéž, s. 164.

Na ostrově byla přemíra všeho. Byl takový krásný, že krajina nezbuzovala jen pocity, ale také stesk a melancholii, melancholii prostě z toho, že ho ti, kteří se na něj dívají, vidí. Pronikala jim do duše, mísila se s ní a měnila se v duševní stav, jež zůstal v srdcích a očích těch, kteří ho navštívili.⁵⁷

Nuno Miguel se ve škole učí o železničních spojeních v Portugalsku, ačkoli žádný vlak nikdy neviděl a jména řek se mu nespojují s reálnou představou. Referenční svět plný věcí, které v kontinentálním Portugalsku považují za samozřejmé, je pro něho imaginární. Může si ho jen vytvořit z myšlenek, představit. Když vidí na Obchodním náměstí sochu Josefa I., nedívá se na ni poprvé, už ji zná z Říma, Madridu i Paříže, ačkoli v těchto městech nikdy nebyl:

Konec konců, prošel z teoretického světa, který na Azorech neexistoval a o kterém se učil jen z map a učebnic zeměpisu, do skutečného světa. Přišel s hlavou plnou dat, jmen neznámých řek, přítocích řek, železnic a pohoří (náhorní plošiny, pahorkatiny, velehory) země, na kterou si nemohl šáhnout.⁵⁸

V archaickém světě je ještě prostor pro oralitu, vyprávění propojuje izolované místo se zbytkem světa, zmenšuje vzdálenosti. Vesničany z Rozária fascinuje poslouchat o různých divech a vymoženostech, jež jsou k spatření kdesi za Atlantským oceánem, které jim zprostředkovávají námořníci a navrátilci:

⁵⁷ „Havia, assim, um excesso de tudo na ilha: de tão suave, a paisagem inspirava não só emoção, mas saudade e melancolia; a melancolia da sua própria presença no olhar de quem a via; encrava-lhes na alma, confundia-se com ela, passava a ser um estado de alma no coração e nos olhos das pessoas que a visitavam.“ MELO, João de. *As coisas da alma*. Cit. dílo, s. 62.

⁵⁸ „Desaguava afinal dum mundo teórico, sem existência nos Açores, aprendido nos mapas e nos livros de Geografia. Vinha com os ouvidos cheios de datas, nomes de rios estranhos, afluentes de rios, vias férreas e sistemas montanhosos (mesetas, planaltos, grandes serras) dum país sem realidade.“ MELO, João de. *Gente feliz com lágrimas*. Cit. dílo, s. 20.

Těch pár šťastlivců, kteří už byli ve městě, tvrdilo, že tam viděli i jiné stroje a tvářili se velice scestovaně. Ostatní se z farnosti dostali nejdále na tisíc dvojkroků, proto je tak moc fascinovalo poslouchat o strojích, které ve světě mimo ten jejich vynalézali.⁵⁹

Tam, kde je teoretické přijímáno jako faktické, stojí reálný svět a fantastično vedle sebe. Déšť je možné zastavit sbírkou slz a mor vstřebat pohledem. Mrtví a živí žijí vedle sebe a komunikují spolu.

Specifickou podobu snění představuje literatura. Profesor z *Vykořeněného muže* i Nuno Miguel o ní přednáší na univerzitě, Francisco Bravo Mamede a Dolores Claret jsou spisovatelé, stejně jako Renato v *Pitvě moře trosek* a S. B. z *Místa v šeru*. Prostřednictvím psaní se člověk může přenést kamkoli a dosáhnout čehokoli. Jestli je štěstí příliš vzdálené, můžeme se k němu dostat alespoň fabulací.

⁵⁹ „Os poucos que tinham já conhecido a cidade asseveravam, alias, ter visto por lá outras espécies de máquinas assim e deram-se ares de pessoas viajadas. Mas os restantes nunca tinham deixado a freguesia a mais de uma légua. Por isso os deslumbrou tanto ouvir falar das máquinas que estavam sendo inventadas por esse mundo fora.“ MELO, João de. *O meu mundo não é deste reino*. Cit. dílo, s. 39.

4. 7 Sdílená marginalizace

João de Melo často mluví za ty, kteří se sami ozvat nemohou. Umřeli na afrických bojištích, jejich verze se na veřejnost nikdy dostat neměla, tvoří menšinu, jsou to jen emigranti či vesničané apod. Odmítá přitom rozdělení na ty, kteří jsou v centru a ty ostatní.

Ve svém románu *Pitva moře trosek* nechává promluvit řadové vojáky a Afričany ze senzaly. Celé dílo je charakteristické svou dialogičností, která se projevuje jak formálně, včetně typografické úpravy, tak obsahově.⁶⁰ Rozhovor spolu vedou dva pohledy na svět, evropocentrický a multiculturální. Africká představa o druhém se formuje celá staletí, takže sebeobraz Angolanů se v koloniální válce, jež slouží jako katalyzátor portugalské kulturní decentralizace, téměř nezmění. Naopak, sebeidentita portugalských vojáků je zásadním způsobem otřesená, už se nemohou vnímat jako nadřazené subjekty a Afričany vidět jako ty druhé. Dospějí do bodu, ve kterém neexistuje žádná centrální kultura.⁶¹ Portugalci jsou jen jedna z mnoha kultur a jazyků.

V zmatečném prostoru moře trosek, které je zároveň roztříštěným mořem, se Renato bojí afrického boha N'Zambiho, zatímco afričtí vojáci užívají pro partyzány označení andělé, a vychází přitom z představ západní civilizace o neviditelnosti těchto bytostí a jejich schopnosti rychle se přemísťovat.

Podle oficiální rétoriky v Africe žádná válka neprobíhala, téměř se tam nebojovalo a Portugalsko mělo brzy dokázat, že právo je na jeho straně. V *Pitvě moře trosek* ale vidíme, že vojenské tábory jsou plné výbušnin, do kterých stačí střelit a všechno vyletí do vzduchu. Když kapitán navrhne veliteli praporek, aby se vykopala jáma, ve které by se munice skladovala, názor podřízeného ho nezajímá.⁶² Ukazuje se, že je nebezpečné nevyslechnout názor druhého.

João de Melo se zastává také afrických žen, které portugalským vojákům praly prádlo a byly jimi opakovaně sexuálně zneužívány.

⁶⁰ Jednotlivé části se bachtinovskými navzájem objasňují.

⁶¹ Střed není v Portugalsku, a na azorských ostrovech už vůbec ne.

⁶² Srov. MELO, João de. *Autópsia de um mar de ruínas*. Cit. dílo, s. 18.

Další skupinou, kterou ve svých dílech hájí, jsou levicově orientovaní intelektuálové, ačkoli je občas nechává z některých ideálů vytřílivět.⁶³ Způsob, jakým vkládá do textu svoje ideologické názory, však může místy připomínat diskurs sociálního realismu.

V Melových románech se setkáváme s celou řadou vypravěčů, kteří se chtějí podělit o svůj pohled a svou verzi. Tato vypravěčská polyfonie vytváří mozaikovitý obraz světa, v němž realita není unifikovaná, naopak, je pluralitní a komplexní, na rozdíl od desubjektivizující uniformity autoritativních režimů. V těch se odpovědnost jednotlivce relativizuje pod záminkou vyššího cíle, například, že národ musí bojovat proti nepříteli a zabíjet, aby přežil. Nepřekvapí proto, že Melo posílá diktátory v *Místě v šeru* rovnou do pekla.

Vypravěč přitom může mít paradoxně zástupnou roli. V *Pitvě moře trosek* každý vypravěč z řad portugalské armády mluví nejen za sebe, ale také za všechny ostatní vojáky, a Maria Amélia, Nuno Miguel a Luís Miguel se dělí o vzpomínky na svůj život za všichni děti. Zobecňující funkci mají také generická pojmenování v roli vlastních jmen jako Homem, Cão, Ilha, Cidade apod. K přežití je nutné spojit se, alespoň v rámci jednoho příběhu.

Poslední marginalizovanou skupinou, která dostává v díle João de Melo výrazněji prostor, jsou homosexuálně orientovní lidé, např. v povídkách *O čase: Jeho ztroskotanci* (*Do tempo: os seus naufragos*), *Zavržení* (*O Repúdio*), *Blanka a Gabriela* (*Branca e Gabriela*).⁶⁴

⁶³ Např. Manuel z povídky *Algo como um regresso a casa* (Něco jako návrat domů), který musel z ostrovů odejít kvůli separatistům. Přinutili ho zamaskovaného nasednout do letadla a zůstat v Lisabonu celá léta. Podobně jako dvojice v povídce *O počátku a o vodě* (*Do princípio e da água*), přijíždí na ostrovy na lódky.

⁶⁴ Zvláště zajímavá je povídka *Zavržení*, v níž je vypravěčem Fernando Pessoa, který přiznává, že nedokáže milovat ženu.

4.8 Jazyková vzdálenost

Předmětem zájmu Joãa de Mela je často mezilidská komunikace a propast, která vzniká, když nefunguje. Portugalština na sebe neustále upozorňuje, ať už ve vztahu k řeči z jiné části země, anebo k blízké španělštině. Ukazuje se, že překážkou ve vzájemném porozumění není ani tak výslovnost a slovní zásoba, jako rozdílný obraz světa.

Lisabonská výslovnost je pro Nuna Míguela natolik uhrančivá, že přispěje k jeho rozhodnutí stát se knězem, a když se pak vrací ze semináře domů na prázdniny, fascinuje i jeho sourozence a podněcuje v nich touhu vystěhovat se. Nuno se v kontinentálním Portugalsku nemusí nijak zvlášť usilovat o to, aby pochopil, co mu ti druzí Portugalci říkají. Problém mají oni:

Prošel napříč zemí ve společnosti dvou usměvavých mužů, kteří se tři hodiny marně usilovali porozumět jeho azorštině. Během té nekonečné noci a všech, které po ní následovaly, mu položili desítky zbytečných otázek, a on se snažil srozumitelně jim odpovědět, důkladně vybrousit slabiky a vybírat, čistě intuitivně, to nejlepší ze své slovní zásoby. Zároveň dbal o to, aby se vyhnul kostrbaté výslovnosti a rozhodl se napodobňovat oblý způsob řeči a větné formulace svých protějšků.⁶⁵

Postupně začne vnímat dálku, kterou mezi ním a ostatními Portugalci vytvořilo moře i přesto, že ho od nich už nedělí. Právě díky jazykové bariéře si uvědomí svou odlišnost a začne vnímat své azořanství:

Prvním zvědavcům odpověděl, že se jmenuje Nuno Botelho, bude mu jedenáct a na Azorech má šest sourozenců. Slušně ho poprosili, jestli by mohl být tak

⁶⁵ „Atravessou o país na diagonal, em companhia de dois homens sorridentes que durante três horas se esforçaram em vão ouvir entender o seu discurso açoriano. No decorrer dessa noite infinita, ou de todas as que se lhe seguiram, fizeram-lhe dezenas de perguntas inúteis, e ele esforçou-se sempre por a elas responder dum modo claro, martelando bem as sílabas e escolhendo, por simples intuição, o seu melhor vocabulário. Ao mesmo tempo, preocupou-se em evitar o emprego dos sons ossudos, decidindo-se por imitar a pronúncia redonda e as frases proferidas pelos seus interlocutores.“ MELO, João de. *Gemte feliz com lágrimas*. Cit. dílo, s. 23.

laskavý a zopakovat to. A protože se jeden na druhého nakonec dívali, krčili pusou a rameny, pořád slušně, napadly ho smutné myšlenky, že to jsou možná obyvatelé úplně jiné země než ta jeho. Jistě, měla stejný název a náboženství, ale i přes ten název, slovesa a původ svatých to byla země bez moře a lodí a od krajiny jeho dětství byla na hony vzdálená.⁶⁶

Je příznačné, že otec seminaristům s lisabonskou výslovností nerozumí, když ho přemlouvají, aby nechal Nuna Miguela odejít do kontinentálního Portugalska.⁶⁷

Básník Francisco Bravo Mamede z *Madridského moře* je také jazykově nepochopený, ačkoli v jiné situaci – v kontaktu se Španěly. Zatímco pro něho španělština žádnou překážku nepředstavuje, Portugalcům poloostrovní sousedé nerozumí. V názvu románu *Madridské moře* se skrývá i interpretační rozměr, podle kterého všude tam, kde komunikace probíhá jen jedním směrem, blízké lidi odděluje metaforické moře:

...když mluvila ona [Dolors], všichni lidé ze sousední země vypadali, že ji výborně rozumí. Vytvářela se tím mezi ní a nimi absurdní situace naprosto jednosměrné komunikace.⁶⁸

...v podstatě šlo o tu samou a jedinou řeč, s hrdelnější výslovností souhlásek a méně tahavými a přízvuchnými samohláskami.⁶⁹

⁶⁶ „Aos primeiros interrogatórios respondeu que se chamava Nuno Botelho, ia fazer onze anos e tinha seis irmãos nos Açores. Educadamente, pediram-lhe que fizesse o favor de repetir. E como ficassem a olhar uns para os outros e a franzir os lábios e a encolher os ombros, sempre educadamente, teve a lucidez triste de pensar que talvez fossem cidadãos dum país em tudo diferente do seu. O mesmo no nome e na religião, sem dúvida. Porém, quanto ao nome, ao verbo e à origem dos seus santos, um país sem mar nem barcos e já muito distante da sua infância.“ Tamtéž, s. 25.

⁶⁷ Srov. MELO, João de. *O mar de Madrid*. Lisboa: Publicações Dom Quixote, 2005. Všechny další citace jsou z tohoto vydání.

⁶⁸ „...quando ela [Dolors] falava, toda a gente do país vizinho dava mostras de a compreender na perfeição. O que instaurava entre ela e eles o absurdo de uma capacidade de comunicação totalmente unilateral.“ Tamtéž, s. 42.

⁶⁹ „...tratava-se basicamente de um mesmo e único idioma, com um sotaque mais gutural nas consoantes e menos melífluo e acentuado nas vogais.“ Tamtéž, s. 265.

Profesor ve *Vykořeněném muži* také prožívá nepochopení od Španělů, ačkoli jim sám rozumí:

Není nic horšího než být pokořený na madridské „calle“, přede všemi lidmi, ani ne tak kvůli tomu, že ponížili někoho, jako jste vy, jako spíš proto, že řeči, kterou se v Madridu mluví, dokonale rozumíte, ale vám se od Španělů žádného přijetí, respektu, pozornosti či úsilí porozumět druhému iberskému jazyku, portugalštině, nedostane. Stále si myslím, že jde o omyl, o jednosměrný jazykový akt, o tyranii, aroganci, nepružnost sluchu, která se zaměřuje s nedbalostí a povýšeností.⁷⁰

Vznik á otázka, jestli bude někdo ve sjednocené Evropě vůbec Portugalcům rozumět, když toho nejsou schopni ani ti nejbližší, Španělé. Na vztahu Dolors a Francisca se ukazuje, že hlavní překážkou jsou předsudky a redukce poznání druhé země na mapu z předpovědi počasí.

⁷⁰ „Não há coisa pior do que ser desprezado numa “calle” de Madrid, à vista de toda a gente, nem por humilhação para um homem como eu do que estar em perfeito entendimento da língua que se fala em Madrid, e nunca obter a aceitação o respeito a atenção o esforço de um “entendimento” pelos espanhóis dessa outra língua ibérica, o português. Penso sempre que se trata de um equívoco, de um acto linguístico unilateral; de uma tirania; de uma arrogância; de uma rigidez de ouvido que se confunde com um desleixo ou mesmo como uma prepotência.“ MELO, João de. *O homem suspenso*. Cit. dílo, s. 215.

5. Univerzální azořanství v díle Joãa de Mela

Azořan není propojený se zemí jen metaforicky, ale přímo z ní vyrůstá. Vitorino Nemésio v eseji Azořanství říká, že kosti ostrovanů jsou z kamene, a João de Melo ho doplní a ukáže, že břicha azorských žen jsou ve skutečnosti sopky.⁷¹ Azořané se sama definují jako někoho, kdo je se zemí svého dětství natolik spjatý, že jeho samotná existence není bez ostrovů možná.

Tragický pocit života, který se táhne Melovou tvorbou jako červená nit, je pro kosmovizi Azořanů charakteristický. V celém díle Joãa de Mela se setkáváme s obrazem moře, které je ambivalentní. Na jednu stranu má mateřské atributy a umožňuje Azořanům opustit ostrovní vězení, na druhou stranu je nepřátelské a lidé proti němu musí bojovat.⁷² Vztah k vodě je v mnoha ohledech antagonistický k představám kultur z aridních oblastí, kde vlaha představuje plodivou sílu.

Vodní živel na sebe bere mnoho podob. Připomíná se v častých a vydatných deštích, přičemž hustá oblaka, která se valí nízko nad zemí, vytváří pocit stísněnosti a pasti, jež zintenzivňuje vysoká vlhkost vzduchu a časté mlhy.

Ačkoli jsou ostrovy místem, kde země vítězí nad oceánem a lidé na nich dokáží žít, Azořané se nemohou spolehnout ani na pevnou půdu pod nohama. Častá zemětřesení a sopečná činnost je dostávají do dvojího sevření – všude kolem se rozprostírá voda, a souš, která jim před ní poskytuje útočiště, je ohrožuje.

V opozici nejsou jen ostrovy s oceánem, ale i to, co je uvnitř a co na povrchu, bytí a nebytí, fyzické a metafyzické:

Nikdo nebydlel na Ostrově. Bylo to ostrovní vězení s věčně nízkým stropem, bez ohledu na roční období. Moře, krouživé jako dech nebo rotace kolem osy, nic víc. Jednoho dne klidně může vystoupat až k nejvyšším místům a všechno se pohřbíží do jeho velikého lůna matky-velryby. Anebo Ostrov pozře sebe sama v záchvatu

⁷¹ Srov. MELO, João de. *O meu mundo não é deste reino*. Cit. dílo, s. 14.

⁷² V portugalštině existují kulturní reminiscence historické podobnosti slov *mãe* a *mar*. Když zanikl intervokální konsonant „d“ iberského *madre* a než se přestal artikulovat koncový vokál latinského *mare* (moře), obě slova byla téměř homonymní. Např. v písních o milém dívky často prosí moře-matku, aby se jim jejich milý vrátil.

křečí zemských hub – sopek, a tak se skrze něho naplní pradávné proroctví o biblické potopě, která nenechá kamen na kameni a živou bytost na tváři zemské.⁷³

Mytický a cyklický ostrovní čas lidé vnímají jako prokletí, ze kterého se chtějí vymanit. Jedinou cestou, jak se dostat z bludného kruhu ven, je utéct, vystěhovat se. Z ostrovní izolovanosti se za světem musí pryč. Ačkoli v emigraci možná voda přestane před ostrovany ustupovat a větve se zvedat výš, strach z bezčasí v nich zůstane navždy pevně zakořeněný.

Nejistota života na ostrovech vybízí k hledání způsobu, jak si zajistit bezpečí a pojistit splnění snů. Na Azorských ostrovech se vytvořila specifická religiozita, která se zakládá na principu *quid pro quo*. Pokud ostrovy postihne zemětřesení, probudí se některá ze sopek nebo je ohrožená úroda, Azořané předpokládají, že je postihnul trest za nějaké jejich provinění, jako je nedostatek zbožnosti či štedrosti. Cestou, jak si usmířit bohy, je pokání a sliby, které byly vždy hybnou silou poutí a náboženských svátků s okázalými procesími.⁷⁴ Jejich financováním se v minulém století zavazoval ten, kdo si chtěl pojistit úspěch emigrace a prosazení v cizině či šťastlivý návrat syna z koloniální války. João de Melo vzpomíná, že zpočátku měl církev v úctě, ale časem přestal věřit v hrozivé a apokalyptické vize kněží, které na své posluchače mluvili seshora.

Prostupnost světa zvířat a lidí a jejich metamorfózy jsou obrazem nejistoty života na ostrovech a jeho nestability. Zřejmě souvisí také s bezprostředním kontaktem Azořanů s přírodou. V Melově tvorbě má rurální ráz i městské prostředí. Na Azorské ostrovy

⁷³ „Ninguém habitava uma Ilha; era uma prisão insular, com o seu tecto eternamente baixo em todas as estações do ano, um mar, um espaço redondo como a respiração ou um movimento em torno de um eixo – e nada mais. Podia ser que esse mar pudesse crescer um dia até às partes mais altas e tudo submergisse no seu grande seio da mãe-baleia; ou que a própria Ilha se devorasse por dentro, atacada pela cólica dos cogumelos da terra, os vulcões, e assim tivesse nela origem a ancestral profecia das águas bíblicas, que não deixariam pedra sobre pedra nem criatura viva a cima do mundo.“ MELO, João de. *O meu mundo não é deste reino*. Cit. dílo, s. 70.

⁷⁴ Svatodušní svátky, které se konají každou neděli od Velikonoc až do letnic, celkově sedm týdnů, jsou nejvýznamější ostrovní svátky. Oslavám vévodí císař (imperador) s insigniemi Ducha svatého – žezlem, korunou a stříbrným talířem. Na Boží hod svatodušní se koná velká hostina pro celou pospolitost.

pronikal pokrok jen velmi pozvolna. João de Melo prožil dětství ve světě se střechami ze slámy, zdmi bez omítky, podlahami z udusané hlíny a bosými muži a dětmi. Rány na nohou se pak léčily zábaly z pavučin, protože se věřilo, že mají hojivé účinky.

Různé vypravěčské hlasy mohou, kromě roztržitosti světa v postmoderní době, souviset také s oralitou. Vyprávění příběhů přibližuje ostrovanům celý svět, ke kterému by jinak neměli přístup. Snění a představy, jež je po emigraci dalším způsobem, jak se osvobodit, podněcuje také azorská krajina, ze všech stran obklíčená oceánem.⁷⁵

Solidarita Joãa de Mela s marginalizovanými velmi pravděpodobně souvisí s tím, že sám byl celý život považovaný za člověka z periferie. Pro Portugalce je zkušenost s jiným velmi raná. Portugalsko se jako národní společenství začalo konstituovat v době, kdy se Portugalci jednak museli vymezit vůči ostatnímu románskému obyvatelstvu Pyrenejského poloostrova, jednak legitimizovat jako křesťanské společenství, které stojí v opozici vůči Maurům. Z válečného přístupu k tomu druhému se zformovala mentalita nadřazenosti, dále se rozvíjející s námořními úspěchy, které vedly k živému kontaktu s obyvateli více či méně vzdálených končin. Azořan Melo se celý život snaží zbavit stigmatu autora z periferie.

Azořany spojuje s Portugalci z kontinentu především jazyk, který svědčí o společných kořenech. Na rozdíl od afrických zemí či Brazílie, na ostrovech nemá portugalština domorodou jazykovou konkurenci. Kromě několika typických regionalismů jsou pro azorské dialekty charakteristické rozdíly ve fonetickém plánu. Soudí se, že se v nich projevuje keltský substrát. Zároveň ale to, co Azořana s krajany z kontinentálního Portugalska spojuje – Atlantský oceán a jazyk, ho od nich dělí. Portugalština je tím samým jazykem, dokud ní nemluví s lidmi z jiných částí země. V konfrontaci s těmi, kteří nejsou z Azor, přestává být neviditelný, ostrované o něj zakopávají, musí se soustředit na práci s řečí, jinak jim ostatní nejsou schopni porozumět.

⁷⁵ Srov. BATISTA, Adelaide Monteiro. 1993. in *Identidades diaspóricas*, s. 83.

5. 1 Centrum a periferie

Eçûv Fradique Mendes pocházel z Azorských ostrovů, místa, které je nejen opožděné za centrem, ale nachází se pět dnů plavby, pokud je příznivé počasí, za koncem světa. Pro Fradika se centrum, ze kterého vyzařuje kultura, nachází v Paříži, ne v Lisabonu. Portugalská metropole je pro něho provinční a neautentická. Lisabon se snaží dohnat Paříž, podle Fradika by ale bylo lepší, kdyby raději zůstal sám sebou, a tudíž pozadu, tak by alespoň mohl mít z pobytu doma stejný požitek jako z návštěvy muzea.⁷⁶

Záměrně či ne, Eça de Queirós vytvořil ve Fradikovi metaforu portugalství, které je výjimečné svým zaostáváním za centrem. Pro Azořany se centrum nachází i nenachází v Lisabonu, přinejmenším ne do té doby, než opustí ostrovy. Lze mluvit o dalším centru periferie, stejném, jakým jsou Azorské ostrovy.

Přímo na Azorských ostrovech se dá mluvit o střetu kultur jen v případě období, kdy byly kolonizovány. Portugalci si svůj nárok na souostroví vždy úspěšně ubránili, a to jak vojensky, tak kulturně. Do 20. století se rozhodně o Azorech nedá mluvit jako o produktivní periférii na pomezí kultur. Spíše je ostrovní kultura výrazně zpožděná vůči centru. Vystěhovalectvím ale vznikla diaspora, která je vystavená permanentnímu působení cizích vlivů. V současnosti ale významná část literární a kritické tvorby vzniká v emigraci.

Typickým rysem je také potřeba zbavit se pohledu, který devalorizuje periférii. João de Melo vzpomíná na to, že se zpočátku musel vyrovnat s tím, že ho v kontinentálním Portugalsku vnímali jen jako azorského spisovatele či jako autora, který píše o koloniální válce. Chtěl se osvobodit o stigmatu autora z regionu, protože ačkoli pochází z Azorských ostrovů, považuje se za portugalského spisovatele. Odmítá názor, že by existovala svébytné azorská literatura, která by nepatřila do kánonu portugalské literatury tak, jako do ní patří literatura z Trás-os-Montes, Algarve, Beiry atd. Jako paralelu vztahu Azorských ostrovů k Portugalsku vidí obraz dítěte, které chce být se svými rodiči, čili těmi, které mu předali svůj obraz. V románu *Můj svět není z tohoto království* se opakovaně setkáváme s přirovnáním ostrovů k dítěti, které se pustilo

⁷⁶ Srov. DUFKOVÁ, Vlasta. Neviditelné dílo Eçy de Queirós: problém překročení vzoru. *Svět literatury*, 2014, roč. XXIV, č. 50, s. 40–43.

maminčiny ruky, a potom ji zoufale všude hledá. Rádo by se vrátilo do matčiny dělohy, ale to už není možné.

Nuno Miguel vzpomíná na sebe a své sourozence, kteří emigrovali do celého světa, jako na sirotky, které mají strach ze života. Azorská kultura se zrodila z kultury portugalské, a ačkoli ji od ní dělí život, ráda by se vrátila do mateřského lůna, anebo alespoň přiměla svého rodiče, aby se k ní přiznal.⁷⁷

João de Melo tedy nepovažuje za centrem Azorské ostrovy jako celek, a São Miguel už vůbec ne, ačkoli je na souostroví velmi rozšířený lokální patriotismus, fragmentace už od prvních úvah o Azorských ostrovech.

Kultura je v moderní době transnacionální. Azorští emigranti si s sebou nesou kousek azorského Portugalska do Kanady, Spojených států, Francie, Afriky, zkrátka všude tam, kam emigrují. Azořané jsou na ostrovech i mimo ně.

⁷⁷ MELO, João de. *Gente feliz com lágrimas*. Cit. dílo, s. 48.

Závěr

Spojování představy o souostroví se středomořím může být velmi zavádějící. Azorské ostrovy mají jen málo pláží a nestálé podnebí, obraz slunného místa jim je velmi vzdálený.

Součástí kulturního obrazu emigrace je imaginární desátý azorský ostrov, na kterém všichni prosperují a jsou šťastní. Na základě azorských legend ho literárně zobrazil Vitorino Nemésio a Onésimo Teotónio de Almeida ho pojmenoval L(Usa)lândia.⁷⁸

Azorské ostrovy ale žádné blažené ostrovy nejsou, je spíš lepší se jim vyhnout, jak to usoudil Kryštof Kolumbus. Název *Šťastní lidé se slzami v očích* ilustruje, že život uprostřed Atlantiku lidi navždy poznamená smutkem.

K vymezení azořanství se dá přistupovat mnoha způsoby, nejen jak se Azořané dívají sami na sebe, ale také jak je vnímají ostatní Portugalci. V této práci jsme se zaměřili především na sebeobraz ostrovanů a jejich kosmovizi, kterou si s sebou všude nesou. Viděli jsme, že se autorovo azořanství projektuje do jeho literární tvorby prostřednictvím tragického pocitu života, odvěkého časoprostoru, ontologických metamorfóz, jimiž prochází zejména lidé a zvířata, útěky, specifické religiozity, vztahu mezi izolovaností a imaginací, solidarity s marginalizovanými a vzdáleností, vznikající řečí.

⁷⁸ Srov. ALMEIDA, Onésimo Teotónio. *Da vida quotidiana na L(Usa)lândia*. 1975.

Resumé – Azořanství a portugalská identita v díle Joãa de Mela

Tato diplomová práce se zabývá studiem azořanství a portugalské identity v díle Joãa de Mela, autora, jenž vstoupil do literárního povědomí zejména svými romány o koloniální válce, jako je *Autópsia de um mar de ruínas* (Pitva moře trosek, 1984), a romány z azorského cyklu *O meu mundo não é deste reino* (Můj svět není z tohoto království, 1983) nebo *Gente feliz com lágrimas* (Šťastní lidé se slzami v očích, 1988).

Dělí se na pět kapitol, které postupně směřují k nahlédnutí toho, jestli a jak se autorovo azořanství projektuje do jeho literární tvorby, a v jaké pozici vůči centru je regionální, potažmo partikulární a univerzální.

Po úvodě, ve kterém je stručně představený předmět zájmu a cíl, následuje popis Azorských ostrovů, jejich přírodních podmínek a dějin, se zvláštním zřetelem na kulturu. Následně je popsán vznik, vývoj a proměny konceptu azořanství, který původně souvisel výhradně s identitou, ačkoli se jeho užívání rozšířilo i na jiné oblasti.

Od třetí kapitoly se práce zaměřuje výhradně na Joãa de Mela. Autor je představen v rámci svého dobového kontextu, jenž ovlivňuje jeho tvorbu. Tu se pokoušíme utřídit a charakterizovat, zvláštní pozornost věnujeme románům.

Jádro práce se soustředí na nosné rysy v tvorbě Joãa de Mela, jako které jsou identifikovány tragický pocit života, odvěký časoprostor, ontologické metamorfózy, jimiž prochází zejména lidé a zvířata, úteky, specifickou religiozitu, vztah izolovanosti a imaginace, solidaritu s marginalizovanými a vzdálenost, vznikající řečí. Následně jsou tyto rysy klasifikovány z hlediska azořanství, jež je nahlédnuto také ve vztahu k portugalství, a dichotomie partikulárního a univerzálního.

V závěru jsou shrnuty závěry, ke kterým zkoumání problematiky vedlo. V díle Joãa de Mela se výrazně projevuje jeho azořanství, které je však univerzálním pocitem člověka.

Resumo – A açorianidade e a identidade portuguesa na obra de João de Melo

A presente tese, intitulada de “*A açorianidade e a identidade portuguesa na obra de João de Melo*” tem como objetivo o estudo da açorianidade e a identidade portuguesa na obra de João de Melo. O autor consagrou-se literariamente com os seus romances inspirados na experiência bélica, sendo este o caso da *Autópsia de um mar de ruínas* (1984), e na experiência açoriana: *O meu mundo não é deste reino* (1984), e *Gente feliz com lágrimas* (1988).

Assim, está tese encontra-se dividida em seis capítulos. Estes têm como objetivo a identificação e análise dos vestígios da açorianidade presentes na obra de João de Melo. Pretende-se ainda analisar a relação entre a região e o centro, assim como, a relação entre o particular e o universal.

Após uma breve introdução o estudo foca-se na problemática de interesse, seguindo-se à apresentação do arquipélago dos Açores, atendendo às suas condições físicas e históricas, dando destaque à cultura.

Da mesma forma, observamos a origem, evolução e mudanças do termo da açorianidade que originalmente diz respeito à experiência afetiva de ser-se açoriano, da sua condição insular, embora, este tenha passado a ser utilizado mais vagamente.

No terceiro capítulo a visão é focada exclusivamente sobre a obra de João de Melo. Esta, é apresentada e classificada, com realce aos romances, elaborando assim mesmo na contextualização histórica influenciadora.

O seguinte capítulo tem como ponto fulcral as características da obra de João de Melo, ao qual se identifica o sentimento trágico da vida, o tempo-espaço ancestral, as metamorfoses ontológicas, dos homens e dos animais em particular, as fugas, a religiosidade específica, o isolamento e a imaginação, a solidariedade com os marginalizados e a distância criada pela língua. De seguida, visa-se classificar estas características e a sua relação com a açorianidade, ao qual, se observa o contexto de ser-se português ao nível particular e universal.

Por fim, apresenta-se as observações obtidas ao longo da pesquisa. Verifica-se que a açorianidade é bastante patente nas obras do autor, assim como a atribuição dos sentimentos inerentes à condição humana.

Bibliografie

Primární literatura:

MELO, João de. *Antologia panorâmica do conto açoriano dos séculos XIX e XX*. Lisboa: Vega, 1978.

MELO, João de. *As coisas da alma*. Lisboa: Publicações Dom Quixote, 2003.

MELO, João de. *Autópsia de um mar de ruínas*. Lisboa: Assírio e Alvim, 1984.

MELO, João de. *Bem-aventuranças*. Lisboa: Publicações Dom Quixote, 1992.

MELO, João de. *Dicionário de paixões*. Lisboa: Publicações Dom Quixote, 1994.

MELO, João de. *Entre pássaro e anjo*. Lisboa: Círculo de Leitores, 1987.

MELO, João de. *Gente feliz com lágrimas*. Lisboa: Publicações Dom Quixote, 1989.

MELO, João de. *Histórias da resistência*. Lisboa: Prelo, 1975.

MELO, João de. *Navegação da terra*. Lisboa: Vega, 1980.

MELO, João de. *O homem suspenso*. Lisboa: Publicações dom Quixote, 1996.

MELO, João de. *O meu mundo não é deste reino*. Lisboa: Publicações Dom Quixote, 1987.

MELO, João de. *Os anos da guerra 1961-1975. Os portugueses em África*. Lisboa: Círculo de Leitores, 1988.

MELO, João de. *Toda e qualquer escrita. Estudos, ensaios e críticas de literatura*. Lisboa: Vega, 1982.

Sekundární literatura:

ALMEIDA, Onésimo Teutónio. *Da vida quotidiana na L(Usa)lândia*. 1975.

ALMEIDA, Onésimo Teutónio. On the Contemporary Portuguese Essay. In: *After the Revolution: Twenty years of Portuguese Literatura, 1974-1994*. Ed. Helena Kaufman e Anna Klobucka. Lewisburg: Bucknell University Press, 1997, s. 127-142.

ALMEIDA, Onésimo Teutónio. *A Questão da Literatura Açoriana*. SREC (Col. Gaivota), Angra, 1983.

DUFKOVÁ, Vlasta. Neviditelné dílo Eça de Queirós: problém překročení vzoru. *Svět literatury*, 2014, roč. XXIV, č. 50, s. 40–43.

GARCIA, José Martins. *Ainda a «Questão da Literatura Açoriana». Para uma literatura açoriana*. Ponta Delgada: Universidade dos Açores, 1987.

LEAL, João. Açorianidade: Literatura, política, etnografia (1880-1940). *Etnográfica*. 1997, vol. I (2).

FREITAS, Vamberto. *O imaginário dos escritores açorianos*. Lisboa: Salamandra, 1992

LARANJEIRA, Pires. A guerra colonial na literatura portuguesa. *Jornal de Letras*, 1991, núm. 12.

NEMÉSIO, Vitorino. *Açorianidade*. In: GOUVEIA, Maria Margarida Maia. *Vitorino Nemésio. Estudo e antologia*. Lisboa: Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, 1986, s. 406–407.

NEMÉSIO, Vitorino. *O açoriano e os açores*. In: GOUVEIA, Maria Margarida Maia. *Vitorino Nemésio. Estudo e antologia*. Lisboa: Instituto de Cultura e Língua Portuguesa, 1986, s. 316–321.

Elektronické zdroje:

GONÇALVES, Adelto. O sentimento da açorianidade. *Forma breve*, 2012, núm. 9, s. 381–384. [online] [cit. 2015-06-02]. Dostupné z: <http://revistas.ua.pt/index.php/formabreve/article/view/2357>.

MELO, João de. A minha história com Ferreira de Castro. *Jornal de Letras, Artes e Idéias*. [online]. [cit. 2015-07-19]. Dostupné z: <http://visao.sapo.pt/a-minha-historia-com-ferreira-de-castro-joao-de-melo=f806809>.

MELO, João de. Crise portuguesa esá a ser “muito dolorosa”. *Jornal da Madeira*. [online]. [cit. 2015-06-14]. Dostupné z:

<http://online.jornaldamadeira.pt/artigos/crise-portuguesa-est%C3%A1-ser-%E2%80%9Cmuito-dolorosa%E2%80%9D-escritor-jo%C3%A3o-de-melo>.

Smlouva o fungování Evrpské unie. Konsolidované znění. Článek 349. In: *Úřední věstník Evropské unie*. [online]. [cit. 2015-04-02]. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=CS>.

Emigração açoriana. Governo dos Açores. [online]. [cit. 2015-07-19]. Dostupné z:

<http://www.azores.gov.pt/Portal/pt/entidades/pgra-ssrpre-drcomunidades/textoImagem/Emigra%C3%A7ao+A%C3%A7oriana.htm>.